

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим Вазирлиги**

Жиззах Политехника институти

«Ишлаб чиқаришда бошқарув» кафедраси

**«Автомобиль транспорт корхоналари фаолиятини
ташқил этиш» фанидан**

МАРУЗАЛАР МАТНИ

«Ишлаб чиқаришда бошқарув» кафедраси йигилишида куриб чиқилди
ва тасдиқланди ___ август 2008 й. баённома № ___ кафедра мудири _____
доц. .Эшонкулов

Тузувчи:

к-укит. Д.Жабборов

Жиззах - 2008

1-Мавзу. ТРАНСПОРТ ВА ТЕХНИКА ХИЗМАТИ КУРСАТИШ КОРХОНАЛАРИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ТАҲЛИЛ УСУЛИ

1.Транспорт ва техника хизмати курсатиш корхоналарида менежментнинг предмети

2.Корхона иктисодиётини таҳлил қилиш усуллари

Она табиат инъом этган неъматлардан оқилона ва самарали фойдаланмок учун инсонга ақл ва идрок ато этилган. Унинг заминини эса ишлаб чиқариш, транспорт хизмати курсатиш, иктисодий муносабатда бўлиш хужаликни бошқариш санъатини эгаллаш кабилар ташкил этади. Жамиятимизнинг барча соҳасида, ташкилотларида, корхоналарида инсон ишлайди, маълум вазифалар бажара-ди, улар фаолиятини бошқаради.

Ўзбекистан Республикасида давлат тасарруфида ярим миллионга яқин турли русум ва андозадаги автомобиль транспорти воситалари бўлиб, улар турли қувватга эга 2000 дан зиёд корхоналарда фаолият курсатмокда. АХ.ОЛИ автомобиллари эса бир миллиондан ортик.. Буларга техник хизмат курсатиш учун катор корхоналар мавжуд. Транспорт воситаси ҳаётимиз ва хужалигимизнинг "кон томири"га ухшатилиши бежиз эмас. У йул ва хайдовчиларсиз, уларни таъминловчи корхоналарсиз самарали, мақсадга мувофиқ. равишда аҳолига ва халқ. хужалигига транспорт хизмати курсата олмайди. Бу тизим мунтазам ривожланишда, такомиллашишдадир.

Автотранспорт корхоналари ва аҳоли автомобиллари-га техника хизмати курсатиш (ТХК) корхоналари юқори суръатлар билан қулами жихатдан ҳам, салоҳияти ва халқ-аро иктисодий муносабатлари жихатдан ҳам ушиб бормокда. Масалан, Кореянинг ДЭУ Паблик Мотори заводи билан ҳамкорликда қўшма корхоналар, "Ўзавтосоз-лаш" ассоциацияси эса Асака, Дустлик, Самарканд, Тошкент, Урганч, Наманган ва бошқа шаҳарларнинг ав томобиль ишлаб чиқариш заводларида янги техника билан жихозланмокдалар. Бу корхоналар аҳоли автомобил-ларига ва давлат автокорхоналарига

автотранспорт воси-талари, эҳтиёт қисмлар ва турли материаллар билан таъминлаш учун фаолият курсатадилар. Хозирда аҳоли ва халқ хужалигини юк ва йуловчи ташишга булган талаби-ни кондиршиш учун мингдан зиёд автокорхоналар, икки мингдан ортиқ турли кувватдаги аҳоли автомобилларига техник хизмат курсатиш корхона (ТХКК)лари, моддий ва ҳаракат, юклаш ва тушириш ва шунга ухшашлар билан таъминлаш корхоналари ишлаб турибди.

Маълумки, корхоналарда ходимлар, мутахассислар иш-лайдилар. Демак, транспорт корхоналарининг ходим ёки кадрларига самарали таъсир этиб, олдиларига қуйилган максадларига эриштириш корхона раҳбари (эгаси)дан, булим ва булинмалар менежерларидан, ҳар бир бугин ижрочиларидан атрофлича етуклик, ҳар даврнинг, фасл-нинг, муҳитнинг ҳароратини идрок қилган ҳолда ҳозир-жавоблик талаб қилинади. Ҳар ХУДУД, жамоа, жамият, табиат, ҳаттоки ҳар бир индивиднинг узига хос қоидалари, тамойиллари, қонунлари, назария ва билимлари тинимсиз узгариб туради. Шунинг учун бу йуналишда корхона максадига эришиш учун кадрлар салоҳиятидан мутлақ фойдаланиш усуллари, бажариладиган иш тартиблари фаннинг предмети бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ҳар қандай муайян фан бошқа фанлардан уз предмети хусусиятлари билан фарқ қилганидек, автотранспорт корхоналарида менежмент фанининг предмети икки-га бўлиб қараймиз: кадр (ҳодим)лар руҳиятининг предмети; корхона иқтисодиётининг предмети.

Корхонада ишлаётган ходимлар руҳиятининг предмети дейилганда, аввало, руҳни ҳаётнинг муайян далиллари назарда тутилади, руҳий ҳаётга дойр ҳар бир далил эса ҳам микдор, ҳам сифат жиҳатдан тавсифли хусусиятларга эга. Инсоннинг идрок қилиши, хотира, тафаккур, ирода, ҳиссиёти ички дунёсини, унинг руҳий ҳаётини ташкил этса, инсоннинг теварак-атрофдаги Нарсалар узгариб турса ҳам, идрок қилинган предметнинг инсон онгидаги образи нисбатан узгармай қолаверади. Шунинг учун ҳам руҳий далиллар билан биргаликда руҳий қонунлар психологияда урганиладиган предмет бўлиб юзага чиққан. Жумладан, баъзи бир руҳий

далилларнинг юзага келишида ҳар гал бунинг учун тегишли шарт-шароитлар мавжудлиги мук,аррар, яъни қонуниятли бўлиши кузатилади.

Конуниятли алоқ,аларни билишнинг биргина узи қонуниятнинг намоён бўлиши учун восита ҳисобланган муайян механизмларни тушунтириб бера олмайди. Шунинг учун рухий фаолиятнинг механизмлари ҳам урганилади.

Рухиятнинг далиллари, қонуниятлари ва механизмлари психология фанининг предмети бўлса, инсоннинг шахсий тавсифга эга бўлган ҳулқ.-атвори ва фаолияти во-қ.еликнинг миёдаги образи (тасвири) асосида ва шу тас-вир ёрдамида бошқарилади.

Автотранспорт ва ТХК корхоналари иқтисодиётининг предметига келганда шуни аниқ, ажрата билиш лозимки, Ҳар қандай корхона — бу умумий мақсад йулида онгли бирлашган инсонлар фаолият курсатадиган гуруҳ. Корхона олдидати мақ.садига эришса, демак, корхона ходим-лари ютук.қ,а эришган ҳисобланади. Корхона мақ.садини ишлаб чиқариш муносабати орқ.али амалга оширади.

Автотранспорт ва ТХК корхоналари ҳам фуқаролар-нинг, ҳам давлатнинг мулкига асосланган. Қўшма корхона унинг ҳуқуқий шаҳе ҳуқуқ.идан ва меҳнат ресурслари-дан фойдаланадиган мутахассисларнинг мол-мулкани бирлаштириш асосида барпо этилади. Бажарадиган мақ.садларига қўра автотранспорт корхонаси автомобилга хизмат курсатувчи ва автомобилни таъмирловчи корхоналар турига бўлинади.

Уз навбатида автотранспорт корхонаси (АТК) қўйи-даги турларга бўлинади:

бажарадиган иш турига қараб — юк, йуловчи таший-диган, аралаш, маҳсус, шаҳардаги, шаҳардан ташқ.арида-ги, шаҳар атрофи, маҳаллий, шаҳарлараро, халқ.аро автомобиль транспорти корхонаси;

тавсия мақсади ва ишлаб чиқариш ҳужалик фаолияти га қараб — умумий фойдаланиш АТК ва идоралар, ва-зирликлар, деҳқончилик саноати бирлашмасининг корхонаси. нинг ишлаб чиқариш-ҳужалик фаолияти узаро бир-бири билан боғланган техник-иқтисодий ва ишлаб чиқариш-тех-ник

курсаткичлари билан тавсифланади. Иктисодий тах.-лил тупланган маълумотлар жамланган ҳрлда узаро алоқдда олиб к.аралади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш муносабат-лари уртасидаги сабаб-окибат боғланишлари аниқланади, далиллар умумлаштирилиб, фикр-мулохаза синалган наза-рий хулосалар, крнун-кридалар даражасига келтирилади, яъни тамойили аниқланади. Иктисодий далиллар бирин-чидан, умумлаштириш учун ахборот хизматини утайди; иккинчидан, улар назарияни текшириш учун асос бўлиб хизмат қялади. Назарий, илмий асосланган крнун-крида-ларнинг тугрилиги муайян объектда текшириб борилади.

Корхона иктисодиётига таъсир этувчи омиллар, ман-балар, имкониятлар, шароитлар, воқеалар, ҳрдисалар куп бўлгани учун улардан асосийларини ажратишда иктисо-диётнинг тахлил усулларида фойдаланилади. Улар: абст-ракциялаш усули; индуктив усул; дедуктив усул.

Далилларни тартибга келтириш билан маълум тизим-га солиб хулосага келиш абстракциялаш усулидир. Абст-ракциялаш — бу иктисодиётнинг илмий андозасини яра-тишдир. Далилларга асосланган илмий умумлашма наза-рий асосга эга, чунки у муайян воқеликдан келиб чиқади. Абстракциялаш усули илмий умумлашма, назарий хулосалар чиқаришга хизмат қялгани учун у иктисодий сиёсат билан боғлиқ,, иккинчидан, назария-иктисодий сиёсатнинг илмий асосидир. Сиёсат деганда нафакат давлатнинг умум-миллий, умумжамият микёсидаги сиёсатини, балки айрим корхона, фирманинг амалиёти дастурини, унинг кандай хатти-харакатга кул уришини х.ам тушунмок. зарур¹.

Дедуктив усулида назариядан иктисодий далиллар тах-лилига утилади. Бунда олга сурилган гоёлар, хулосалар қайтадан далиллар асосида текширилиб курилади, уму-мий х.олатлар, к.онунлар ва тушунчалардан хусусий ва якка х.олларга утиш билан аниқланади.

Дедуктив усулининг бажарилиши корхонани ик.тисо-дий тахлил қилишнинг мажмуи масалаларидан келиб чиқади

Индуктив усулида эмпирик билимдан абстракцияга утилади, назарий хулосалар чик.арилади, сунгра улардан иктисодий сиёсатга утишда фойдаланилади. Бу усулда хусусий доллар умумий ҳолатларга утиш билан аникланади, яъни дастлабки кузатувлар ва тажрибалар умумлаштирилиб ва уларнинг натижалари таҳлил к.илиниб умумий ҳ.олатлар белгиланади.

Индуктив усул иктисодий таҳлилга купрок. мое кела-ди: имкониятларни аниклашда; меъёрларнинг четга чи-к.иш сабабларини ечишда; айрим булим ва булинмаларда ишнинг крникарсиз бажарилишини аниклашда.

Ҳар иккала усул бир-бирини тулдиради ва таҳлил утка-зишдаги кулланиладиган усуллар бир хил булиши мум-кин. Масалан, гуруҳлаш, нисбий ва урта миқдорлар, так.-к.ослаш таҳлили, индексли таҳлил ёки усул, таҳлилнинг математик усули, мувозанатли усуллар дедуктив ва индуктив усулларда кулланиши мумкин.

АТК ва ААТХККлари булим ва булинмаларининг фа-олиятини таҳлил этишда, асосан, индуктив усул, яъни куйи ишлаб чиқариш ёки хизмат курсатиш поғонасини таҳлил к.илишдан бошланиб, юқрри поғонасигача урга-нилади.

Баъзи бир ҳолатларда, ҳ.олатлар так.озосига биноан, фармонлар, к.онунлар, буйруқларни бажариш учун корхона тизимида ҳам дедуктив усул кулланилиши мумкин, яъни юқрридаги аҳ,воллар аникланади, олдинда турган мак.сад ва муаммога асосан куйи поғоналар таҳлил эти-лади ва бошк.арув ечимлари к.абул к.илинади.

Ик.тисодий таҳлилда эса купрок. корхонада ишлаб чи-кдриш-хужалик курсаткичлари атрофлича аникланади. Масалан, меҳ,нат унумдорлигининг усиши ишлаб чиқ,а-риш ҳдждмини купайтиришнинг ҳал к.илувчи омили ҳ.исоб-ланади. Ускуналар ва жараёнларнинг техник ва техноло-гик параметрлари яхшиланиши туфайли ишлаб чиқ.ариш ҳдждмининг купайиши уз навбатида меҳ.нат унумдорлиги даражасига ва ишлаб чиқариш ҳажмига боглик.. Махсу-лот бирлиги учун меҳнатга ҳ.ак. тулаш ҳ.ажми билан маҳ-

сулот бирлигининг таннархи бевосита богликдир. Мах-сулот таннархи моддий харажатлар х.ажмига ҳам боглик..-Бунга уз навбатида ишлаб чикаришни ташкил к.илиш ва

технологик жараёнлар параметрлари таъсир курсатади. Олинадиган фойда йигиндиси ва ишлаб чикаришнинг рентабеллик даражаси таннарх даражасига боглик. ва хрка-зо. Шундай к.илиб, концерн, корхона, цех, участка фаолиятининг бирон томонини тадқиқ. қилиш учун курсат-қичларни бир-бирига боглик. равишда урганиш керак.

Иқтисодий таҳлил қилишда асосий манба бўлиб цех ва участкалар фаолиятининг тезкор ҳисобга олиш ва х.исоб-бот маълумотлари хизмат қялади. Тезкор х.исобга олиш ва х.исобот асосий ишлаб чикариш курсатқичларини ба-жарганлик даражаси ҳақида қўнлик ва сменалик билдир-ғичларидан, ишбай ишчиларнинг иш меъёрини бажар-ганлиги ҳақидаги ҳисоботлардан, усқуналардан фойда-ланиш бўйича техника х.исоботларидан ва бошқа тезкор ҳужжатлардан иборат бўлади. Цехларнинг бошликлари тезкор х.исобга олишнинг қўп маълумотларини ён даф-тарларига ёзиб қўядилар. Ёзувларнинг мазмуни ва тарти-би ишлаб чикариш жараёнининг боришига тезкор арала-шиш ва зарур ахборотларни цехдан ташқарига узатиш имқониятини бериши керак.

Вир қанча ҳрларда иқ.тисодий таҳлилнинг қўшимча манбаи сифатида корхона (концерн)нинг статистика ва бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари жалб қ,илинади. Бу маълумотлар ойлик, чорак, ярим йиллик ва йиллик бўли-ши мумкин.

. Цехларда ва участкаларда иқ,тисодий таҳлил манбаи сифатида улар фаолиятининг режа курсатқичлари ва ҳужа-лик х.исоби, тижорат х.исоби (коммерческий расчёт) курсатқичларидан фойдаланилади. Бу курсатқичлар цех-лар, участкаларнинг тезкор ва йиллик режаларида, ҳужа-лик ҳисоби, тижорат х.исоби наряд-бўйртмаларида, цех ва уақсткаларнинг тижорат ҳисобида, корхоналарнинг йиллик режаларида мавжуд. Махсулотнинг х.ажми, но-менклатураси, сифати бўйича бир меъёрда ишлаб чик.ариш, мех.нат

унумдорлиги, ишлаб чикариш харажатлари буйича режани бажариш даражасининг курсаткичлари жуда муҳим ҳисобланади.

Корхона фаолиятини аналитик иш тажрибасида қайд қилинган манбалардан ташқари, карточкалар, қайднома-лар, ойномалар тарикасидаги дастлабки ҳисобга елиш маълумотларидан, шунингдек корхонанинг ойлик статистика ҳисоботи маълумотларидан фойдаланилади.

Концернда ҳам, корхонада ҳам ушбу цех, участкада амал қилаётган моддий ва меҳнат меъёромаларини иқти-содий таҳлил қилиш учун бошланғич база бўлади, деб ҳисоблаш мумкин. Унга материал, ёкилги ва энергия сарфлаш меъёромалари ва меъёрлари, ишлаб чикариш меъёрлари ва меҳ.нат сарфи меъёрлари, созлаш (таъмир-лаш) меъёромалари, ишлаб чиқдрилиш ускуналаридан фой-даланиш меъёромалари ва ҳрказолар қиради.

Концернда ёки корхонада меҳ,натни ташкил қилиш айрим иш уринларини ташкил қилишга асосланади. Ал-батта, бу факат шундангина иборат эмас. Иш уринларини ташкил қилишни такомиллаштириш буйича ташкилий-техник, технологик-ижтимоий тадбирлар тизими (меҳ.натни ташкил қилишнинг технологик асосларини такомиллаштириш, иш урнини режалаштиришни ва жиҳрзлашни такомиллаштириш, иш урнига хизмат курсатишни такомиллаштириш, меҳ.нат усулларини такомиллаштириш, иш урнида меҳ.нат шароитларини такомил-лаштириш)га боғлиқ..

Шунингдек, меҳнат ва дам олишнинг илмий жиҳат-дан асосланган режалари: сменалиликнинг тунги смена-ларда иш вақтини қисқартирадиган рационал графикла-рини; дам олишнинг қанча давом этиши ва қай вақ.тга белгилашни тулик. аниқлашга асосланган ички смена ре-жимларини; ишчанлик қрбилиятини юксак даражада сак.-лаш имкониятини берадиган ишлаб чиқ.ариш гимнасти-каси ёки танаффус, мусика сингари воситаларни жорий қилиш қатта иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга.

2-Мавзу: БОШКАРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Режа:

1.Транспорт ва техника хизмат курсатиш корхоналарида бошқариш жараёнларининг тавсифлари

2.Кибернетика- транспорт ва техника хизмати кўрсатиш корхоналарида бошқариш жараёнларининг ахборот тавсифи

3.Автомобиль транспорти ва техника хизмати кўрсатиш корхоналарида бошқариш жараёнларининг тизимли ва мажмуи тавсифи

Бозор иктисодиётига утиш даврида шаклланаётган янги хужалик юритиш тизими замонавий менежмент соҳаси-да кенг ва чуқур билимли мутахассисларга муҳ.тож. Ай

техник хизмат курсатиш ҳамда ишлаб чиқаришнинг стратегияси, дастурини, ишлаб чиқаришни моддий таъминлаш ва тезкор режимда ташкилот иктисодиётини, нарх-навонинг ташкил топишини, ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш)да харажатларни бошқаришдир. Ҳар бир элемент ташкилот ёки корхонани бошқаришга тааллуқли ва уларни узаро боғлиқликда ва узаро таъсирда қарашни талаб этади.

Олий укув юртлирида менежмент йуналишида мутахас-сис тайёрлашда укутиб келинган дарсликлардаги корхонанинг иктисодиёти, уни ташкил этиш, режалаштириш ва бошқариш фанлардагидан кура корхонани бошқариш торрок. куламда урганилади. Чунки иктисодиёт, ташкил этиш, ишлаб чиқаришни моддий таъминлаш, махсулот-ларни сотиш ва шунга ухшашлар буйича саволлар муста-кил булим ёки дарсликлар қилиб шугулланилар эди. ГТ^орхонани бошқаришнинг мазмунли қисми булиб, яъни тизимнинг шундай унсур (элемент)ларики, булар мақсаднинг ёки масаланинг қуйилиши, тамойиллар, усул-лар, бошқариш функциялари, ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш) дастурининг ташкил топиши, ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш)ни назорат қилиш ва сошлаш, бошқариш органи,

ходимларни бошқдриш, техник воситалар, бошқ,ариш жараёнлари, бошқ.ариш тизимини такомил-лаштириш ва бошқ.алардир. Буларни маълум гуруҳларга ажратиш мак.садга мувофик.. Масалан, ички ишлаб чик.а-ришнинг иктисодий муносабатлари ва ишлаб чик.ариш-ни бошқаришнинг асосий масала^лари (бу ерда, асосан, АТК ва ААТХКК ихтисоси буйича боради), корхона икти-содиётини кутариш манбалари ва унинг ик.тисодиётини бошқ.ариш. Бу билан бошқариш механизмини, бошқ.ариш тизимини статика ва динамика ҳолатларини, бошқ.ариш тизимини такомиллаштириш боскичларини узлаш-тириш маъкулрок., деб уйлаймиз.

Менежмент бу ишлаб чик.аришни бошқдриш, ишлаб чик.аришнинг самарадорлиги ва унинг фойдалилигини ошириш мак.садида корхонани бошқариш тамойиллари, усуллари, воситалари ва шакллари дир. Махсус бошқ.ариш адабиётларида менежментни 1-чизмада курсатилганидек таърифланади.

Менежмент — бу **интеграция жараёни**, жараёнларнинг бир жамулжами, субъектлар ва объектлар уртасида тар-тиб ва можаросиз муносабатларнинг борлиги, яхлитлик, бирлик ва шу бирликнинг ташкилий жих.атдан расмий-лашуви натижасида янги сифатга эришиш, муносабат-лар ва ҳамкорликнинг янги шакллари, к.арор топиши. Сох.а буйича тайёрланган мутахассис менежмент ёрдамида кор-хоналарни ташкил топтиради ва улар олдида мақсадлар-ни куя билиши ва уларга эришиш усулларини ишлаб чи-к.иш билан бошқ.аради. Менежментнинг жараёни режалаштириш, ташкил этиш, мувофик,лаш, мойиллик, назорат каби функцияларнинг бажарилишини назарда тутди. Улардан фойдалана билган менежер корхонанинг тегишли мақсадларига мое, корхонадаги ходимларга унумли ва самарали мех.нат к,илишларига шароит яратади. Шунинг учун менежментлик — яна бу корхонада ишлаётган ходимларни куйилган мақсадларга, мех.нат, акл-идрок, одам-ларнинг мойиллик хулқини йуналтира билишдир. Булар эса, мутлак. пировард натижага эришиш мак.садида х.ар бир ходим, гуруҳ ва бутун бир

ташкилот фаолиятларига таъсир этиш жараёни булгани учун ҳам менежментни қараб чиқишга асос булади.

Корхона менежменти — бу мақсадларни қўя билиш ва жорий этиш, — деган эди илмий менежмент асосчиси Ф. У. Тейлор, — уни санъат кабиланик, билиш керак, нима қилиш ва энг яхши ва қам харажат билан бажариш усулидир. Бундай санъатга маълум одамлар тоифаси — менежерлар эга (соҳиб) бўлишлари керак. Чунки корхона мақсадига эришиши учун барча ишлаётган ходимлар фаолиятини ташкил этиш ва қучини йуналтириш менежернинг ишидир. Шу боне менежмент қўп вақт менежерлар билан, яна бошқариш органи ёки аппарати билан ҳам тенг-лаштирилади (ухшатилади). Менежмент — замонавий ташкилотлар (тижоратми ёки*нотижоратми) узига хос орган. Уси ташкилот фаолият қўрсатиши ва самарали ишлаши мумкин эмас. Шунинг учун бошқариш аппарати ҳар қандай ташкилотнинг таркибий қисмидир ва корхона менежменти тушунчаси билан бирга қўшилади. Аппаратда ишлайдиган кишиларнинг асосий вазифаси корхонадаги барча ресурслар (сармоя, бон, усқуналар, материаллар, меҳнат, ахборот, ер, уддабуронлик қўби-лятлари)ни унинг мақсадларига эришиш учун самарали фойдаланиш ва мувофиқлашдан иборат.'

XX асрдан бошлаб менежмент мустақил **билимлар, фан** соҳаси деб ажратилди, уларни ечиш учун у у з предмети-га, узига хос муаммоларига ва ёндашишларига эга. Бу дарсликнинг илмий асосини бошқариш ҳақидаги билимлар йигиндиси, узок, йиллардан бон тупланган амалий тажриба ва бошқаришнинг гоёлари, назариялари, тамойиллари, усуллари ва шакллари қўриниши ташкил этади.

Менежмент фан сифатида у з таъсирини меҳнатни бошқариш табиатини тушунтиришга, сабаб ва оқибат орасидаги боғлиқликни аниқдашга, далиллар ва шароитларни белгилашларга йуналтиради, қайсики оқибатда одамларнинг биргаликдаги меҳнати у та фойда^и ва у та самарали бўлсин.

Юқорида келтирилган жараёнлар қўидаги асосий бошқариш тизимининг "тугунчалари" дир:

бошқдриш механизми — мак.садлар, вазифа (функция) лар, назариялар, тамойиллар, андозалар, усуллар;

бошқ,аришнинг тузилиши (статик ҳ.олатда бошқариш тизими) — бошқ.ариш органи ёки аппарати, ходимларни бошқариш, техника;

бошқариш жараёнлари (ҳ,аракатдаги, ишлаб турганда-ги бошқариш тизими);

бошқариш тизимини такомиллаштириш (ишлаб тур-ган тизимнинг давоми ва ҳаракатдагисининг алоҳ.ида бос-қичи).

Агар механизм бошқ.ариш тизимининг асоси деб тавсифланса, тузилиши — бу тизимнинг унсурлар тарқи-би ва улар уртасидаги муносабатдир, бошқариш жараё-нининг узи бу тизимнинг муайян ҳаётини тавсифлайди. Ҳар қандай муайян ишлаб турган, бошқ.ариш жараёни туд ва кенг бошқ,ариш тизимини ифодалайди. Шу билан бир вақтда бу таҳлил қ.илиш учун бошқариш тизимининг ута мураккаб қ,исмидир.

Бошқариш жараёнида механизмнинг унсурлари ва бо-шқаришнинг тузилиш унсурлари ҳаракат қ,илади ва узаро таъсир этади. Шу сабабли бошқариш жараёни бошқдриш тизимида сифат жиҳ.атидан янги белгиларнинг ифода қури-нишида намоён булади, қ,айсики менежментни таҳлил қилишни статик ҳ.олатда аниқлаш мумкин бўлмай қ.олади. Бошқ,ариш жараёнларида андозалаш ута кенг қулланила-ди. Шулар қатори эксперимент усули ҳам қулланилади.

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқ.тисодий ислоҳ.от-лар жаҳон иқ.тисодиёти билан интеграция қилишга им-кон беради ва у узининг муносиб урнини эгаллаши учун иккита муҳим шароитга риоя қилиниши; биринчидан, ис-лоҳ,отлар асосига, жаҳрн иқ.тисодий уюшмасида ҳукмрон-лик қ.илаётган, тамойиллар ва механизмлар ҳ,олати қири-тилиши; иккинчидан, ислоҳ,отларни утқазаетганда аввалги тарак.қ.иётнинг хусусиятлари ва мамлакатдаги ҳрзирги иқ.тисодиёт ҳолати, аҳолининг ҳулқ.ий тавсифи, миллий иқтисодиёти, туб узғариш даврининг давом

этиши ва бошк.а омил ва шароитлар, мамлакатнинг тараккий топиши х,исобга олиниши лозим.

Куриниб турибдики, бошк.ариш жараёни, бошк.ариш тизимининг бошк.к.атнашчиларига к.араганда ута ижо-дий тавсифга эга. Бунда санъат элементлари куп. Бу ерда кандайдир катъий тамойилни топиш к.ийин ва холатбай омил катта ах.амиятга эга. Бошкдриш жараёнини тахлил к.илиш учун кибернетикада кашф этилган крнуниятлар-ни аниклаш алохида ах.амиятга молик. Шу боне бошк.ариш жараёнининг кибернетик ва ахборот тавсифини куриб чикамиз.

"Кибернетика" — кдаимги юнонча суз булиб, "бошк.-ариш махррати" деган маънони билдиради. мазкур ата-мани кадимги юнон философи Платон, сунг эса француз физиги ва математиги Амнер ишлатганлар. Бу суз 1948 йилдан, америкалик олим Норберт Винернинг "Кибернетика или управление и связь в животном и машине" китоби чоп этилгандан сунг оммалашиб кетди. 1948 йил-гача хам собик. СССРда академик А. И. Берг кибернети-кага асос солган эди.

"Иктисодий кибернетика" атамаси илмий бошқарув номи сифатида 60-йиллардан бошлаб В. С. Немчинов, Л.В.Канторович, В.В.Новожилов, О.Ланге ва бошка-ларнинг асарларида кулланилган.

Бошқариш муаммоларини ечишда уйинлар назария-си, навбатлар назарияси, захираларни бошқариш андо-залари кенг ишлатилмокда, шулар катори чизикли дас-турлаштириш, имитация андозалаштириш, иктисодий тах.-лиллашлар хам ута куп хрлатларда кулланилмокда. Улар улкан тоифадаги бошқариш масалаларини иктисодий-математик усуллар куллаш билан ечишга имкон яратмок.-да. Иктисодий-математик усуллардан фойдаланиш эса менежмент учун яна бир мух.им услубий асбобдир, у эса иктисодиёт билан математик ва кибернетикалар учрашу-вида ташкил топган. Натижада, бошқариш жараёни тех-нологик тавсиф жихатдан юкрри поғонага кутарилди.

Иктидодий кибернетика — математик андозалаштириш ва тизимли тахлил килиш усуллари кулланилган илмий соҳа. У иктисодий тизимларни оптималлаштириш ва такомиллаштириш, иктисодий бошқариш ишида қўлланилади.

Иктисодий кибернетикада уч асосий йўналиш бор:

- иктисодий тизимлар ва андозалар назарияси;
- иктисодий ахборот назарияси;
- иктисодиётда бошқарувчи тизимлар назарияси.

Қорхона менежменти мураккаб мажмуи тавсифга эга. У моддий, ахборот оқимларидан иборат. Қорхоналарда ишнинг автоматик тарзда назорат қилиб турадиган ва ҳисоб-га оладиган турли мосламалар ва асбоблар; "машина вақтини" ва бекор туриб қолиш вақтини сабаблари бўйича алоҳида қайд қиладиган мосламалар; маъмурий-ишлаб чиқариш алоқаси ва сигнализация воситалари; ҳужжат-ларни сақлаш, излаш ва узатиш воситалари; бўлим ва бўлинмалар, цех ва қисмлар ичида қулёзма шакллари дистанцион тарзда етказиб бериш учун телеавтографлар; ҳисоб-перфорацион ва электрон-ҳисоблаш машина (ЭХМ)лари ишлатилмоқда.;

Ахборот билан ишлашнинг тавсифига қараб бошқа-ришнинг техника воситаларини бир неча гуруҳга бўлиш мумкин: ахборот олиш воситалари; ахборотни қайд қилиш ва сақлаш воситалари; ахборотдан нусха қўчириш ва уни қўпайтириш воситалари; ахборот бериш воситалари; ахборотни ҳисоблаш йўли билан ишлаш воситалари.

Ахборотларни ишлаб чиқишнинг иктисодий-математик усуллари билан ва замонавий воситаларидан (ЭХМ, жамғариш, рўйхат (ҳисоб)га олиш, тасвирлаш мослама-лари ва ҳ.оказо) фойдаланиш негизида қорхона фаолиятини бошқариш функцияларини бажаришни таъминлай-ди, яъни автоматлаштирилган бошқариш системаси (АБС) пайдо бўлади.

' АБС ни жорий қилиш туфайли катта ҳажмдаги ахборотларга тезкор ишлов берилади: ахборотлар оқимини тартибга солиш ва ахборотлардан унумли фойдаланиш даражасини ошириш, бошқариш ходимларини сермех-

нат хисоблаш операцияларидан ижодий меҳнат учун бушатиш; ишлаб чиқариш-хужалик фаолиятига рах.бар-лик буйича қарорларни оптималлаштириш ва бошқ.ариш меҳ.натининг умумий маданиятини ошириш таъминланади.

Барча погоналардаги рах.барлар ва ижрочиларнинг мустақ.иллиги ва масъулиятлилиги усган шароитда но-расмий алоқ,алар ҳам кучаймоқда. Бундай шароитда кор-хонани автоматлаштирилган бошқдриш системасини куллаш керак, дейиш кийин. Аммо менежмент учун бошқ.а илож йук..

Корхонани менежментнинг автоматлаштирилган системасини вужудга келтиришда дастлабки кдцам унинг иктисодий-ташкилий андозасини ишлаб чиқиш хисобланади. Иктисодий-ташкилий андоза деганда булажак бошқариш системасининг қридаларда, талабларда, бажариладиган иш тартибида, мезонлар тупламида ва хоқа-золарда таркилий тузилиши ва ишлаш тамойиллари йигиндиси тушунилади.

Корхонани автоматлаштирилган бошқариш системасининг иктисодий-ташкилий андозасини ишлаб чиқ,иш ишлаб чиқдрилиш бошқариш ва таркил этишнинг мав-жуд тизимини тартибга солиш ва такомиллаштириш мак.-садида уни текшириш ва таҳлил қилишдан бошланади.

Биринчи навбатда корхонанинг мавжуд ишлаб чиқа-риш тузилиши, яъни ишлаб чиқ.ариш ва хизмат курса-тиш булинмалари ҳамда хизматларининг таркиби ва уза-ро алоқаси чуқур таҳлил қ.илиниши лозим. Ишлаб чиқа-риш (хизмат курсатиш) тузилиши ушбу корхона ишлаб чиқарилиши тоифасига, тавсифига, муайян хусусиятла-ри ва микёсларига қанчалик мав келишини, у ишлаб чи-қариш жараёнларини ок.илона таркил этишнинг асосий талабларини қрндиролтириш олиш-олмаслигини аниқлаш муҳ.им-дир. Шунга қура, ишлаб чиқариш алоқалари, моддий ок.имлар ва булинмалар ҳамда қ.исмларни ихтисослашти-риш шакллари урганилиб, тегишли тавсиялар берилади.

Таркилий тузилмани таҳлил этишда тузилишли буЛин-маларда айрим менежерлар бажарадиган бошқ^ариш функ-цияларини пухта урганиш лозим.

Тахлилдан мак.сад — ишнинг хажми ва мазмуни корхонанинг эх.тиёжларига ва эх.тиёжларни бажариш билан банд булган ходимларнинг микдорига к.анчалик мое келишини аниклашдир. Шу асосда айрим бошқариш ходимлари вазифаларини кушиш х.исобига майда бошқ.арув булинмаларини йириклашти-риш ва ортикча тузилмали бошқ.арув булинмаларини ту-гатиш буйича тавсиялар ишлаб чицилади.

Корхонани автоматлаштирилган бошқариш система-сини ахборот билан таъминлашга: меъёрлаш-маълумот-нома базаси; кодлаштириш ва цифр тизими; ахборот та-шувчи тизим; хужжат айланма тизими киради.

Ахборот окимларини урганишнинг турли усуллари: тармок. андозаси асосида, крлипли андозалаштириш, гра-фоаналитик ва х.оказо усуллар билан урганиш мавжуд.

Буларнинг энг соддаси х.ар бир булимда тузиладиган ту-зилиш-ахборот схемаси асосида булинмалар уртасидаги хужжат айланмаси ва узаро ало^ани урганишдир. Схема-ларда хужжатлаштирилган ахборотларнинг вужудга келиш манбалари ва к.абул к.илиб олиниши, шунингдек улар-нинг харакат маршрутлари акс эттирилади.

Корхонадаги хужжат окимлари умумий ахборот андо-засида бирон-бир кичик тизим урнини аниклаш, бошқариш жараёнини математик таъминлаш ва унинг техника мажмуи учун талаблар билдириш имкониятини яратади.

Математик таъминлаш деганда ушбу корхонада автоматлаштирилган бошқариш системаси хал к.иладиган бар-ча мажмуи вазифалар буйича ахборотларни машинада ишлашнинг алгоритмлари ва дастурлари тизими тушунилади.

Хозирги ЭХМ куп дастурли режимда ишлаши мум-кин. Бунда бир к.анча масала бир вак.тнинг узида хисоб-лаш машинасида булади ва иккинчи бир масалани бажа-ришга утиш учун масалалардан биринчи ечишни тухта-тиш хамда кейинчалик тухтатилган дастурга к.айтиш мумкин.

АБСни техника жих.атдан таъминлаш курилмалар ва машиналарнинг уч асосий гуруҳини уз ичига оладиган техника воситалари мажмуидан иборат: ахборотни ишлаш тизимига маълумотларни киритадиган воситалар; ахборотни туппа-туғри ЭХМга берадиган алоқа курил-малари ва каналлари; ахборот киритиш ва бериш мосла-малари билан жихозланган ЭХМ.

Иқтисодий ахборот — бу моддий неъматлар ишлаб чиқариш, алмаштириш, тақсимдаш, жамғариш ва истеъмол қилишнинг ижтимоий жараёнлари ҳақидаги ахборотлар. У иқтисодий маълумотлардан олинади. Ҳозирги шароитда иқтисодий ахборотни қанча ишлаш ва сақлаш муаммоси улкан аҳдмийат касб этмокда.

Ижтимоий ишлаб чиқаришни бошқариш жараёнида вазифасига кура иқтисодий ахборот бошқарувчи ва хабар берувчи ахборотларга булинади.

Бошқарувчи ахборот-ижрочилар эътиборига етказила-диган қарорлар — ё тугридан-туғри буйрқлар, режа топ-шириклари ёки ижрочининг хатти-ҳ.аракатини изохлай- Молиявий менежментнинг хизматлари нимада?

Турли мулкчиликда бошқаришнинг узаро таъсир курсаткичининг мазмуни саналсин.

Климат, талаб, тақлиф қрнунларининг пул муомаласи қ,онунидан фарқи нимада?

Акционерлик жамиятининг кенг фаолият курсатишига сабаб нима була олади?

Корхоналарда маркетинг булинмалари ташкил топиши шартми?

Транспорт соҳ.асидаги бошқариш жараёнларини ташкил этиш таркиби ва узаро таъсири нималардан иборат?

Ўзбекистан автомобиль транспортида бошқаришни ташкил этиш муаммолари нималар?

Ўзбекистан автомобиль транспортоми хусусийлаштириш ақ,андай ҳолатда?

3 – Мавзу: КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТЕЖАМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСЛАРИ

Режа:

1. Автомобиль транспорти хизмати курсатиш корхоналари, уларнинг турлари ва иқтисодий хусусиятлари
2. Автомобиль транспорти ва техника хизмати кўрсатиш корхоналарининг ишлаб чиқариш фаолиятини тежамли ташкил этиш.
3. Иқтисодий қонунларининг автомобиль транспорти корхоналари фаолиятида қўлланилиши
4. Автомобиль транспорти корхоналари фаолиятида маркетингни қўллаш

Корхона (ташкилот) — бу умумий мақсад ёки мақсад-ларга эришмоқ. учун оғли уюшган одамлар гурудининг фаолияти ва у ишлаб чиқариш муносабати асосига қурилган. Корхонанинг мақсади маълум маҳсулот ишлаб чиқаришдир ёки хизмат курсатишдир. У ўз таркибида бошқа ҳуқуқий шахсга эга бўлмайди.

Корхонанинг асосий вазифаси ақлий ва жисмоний кучлардан, Корхонанинг асосий маблағлари, табиий ҳом ашёлардан ахри эҳтиёжларини қндириш учун осилена фойдаланишдан иборат.

Юридик ва иқтисодий мустакил ҳужалик субъектлари орасида маҳсулотни пулга алмаштириш муносабатига ҳозирги иқтисодиёт (фарқийук., у бозор ёки режади, ара-лаш)нинг асосий белгиси деб айтилади.

Алмаштиришда қатнашувчининг муваффақияти, ишлаб чиқарувчи ёки истеъмолчининг мақсадларини муваффақиятли амалга ошириш уларнинг қдйси бири кучлироқ. ҳолатда эканлигига боғлиқ. Алмаштиришда қатнашувчи-ларнинг ўзаро муносабатлари ҳар хил бўлиши мумкин ва конъюнктура (аҳвол), тармоқ., маҳсулот, муайян ҳолат-ларга боғлиқ., шунга қарамай, истеъмолчи (хусусан, ми-жоз, мулкдор) ортиқроқ, ҳал қилишга эга. Бу дегани, автомобиль транспортининг корхоналари истеъмолчига

Караганда купрок. куч сарфлаб уз максадларига эришишлари мумкин. Бундай холатни одатда харид килувчининг бозори дейилади. Акс х.олда харид килувчи (сотувчи)нинг бозори хак.ида гапирилади. Автомобиль транспортининг корхоналари фаолиятида истеъмолчи билан тез-тез узаро учрашадилар. Шу билан бирга улар орасида хар хил органлар учрашадилар. Улар хизмат курсатувчи ходим билан истеъмолчи орасида пайдо булган карама-^арши-ликни бартараф этадилар. Бунда корхонанинг таъмин-лов булинмасининг вазифалари, улгуржи, кутара, биржа савдолари назарда тутилмокда.

Автомобиль транспорти корхоналари максадларига эришишлари учун корхонани ташкил этувчи одамлар гурухларининг фаолиятларини узаро мувофикаштирила-ди (координациялаштирилади). Корхона максадларига эришиши учун булинмаларининг фаолиятларини бошк,-аради, яъни улар фаолияти ва жараёнларини режалаш-тиради, ташкил этади, башоратлайди, ечимлар к.абул к.ила-ди, тахлил к.илади, назорат этади ва шунга ухшашлар. Корхона ички мухитининг асосий узгарувчиси — бу мак.-сади, тузилиши, масалалари, технология ва одамлардир.

Корхона фаолиятига материаллар, мех.нат ресурслари ва сармояларни етказиб берувчилар, крнунлар ва давлат органлари томонидан бошкдрилишлар, миждозлар, автомобиль эгалари ва бошк.алар бевосита, технология, иктисодиётнинг узгаришини (ракрбатни) тарак.кий этиши, ил-мий-техник тарак,киётнинг бориши ва ш.к.) кутиб утир-масдан, корхоналарнинг узлари бундай шароитларни яра-тувчи булишлари, уларга узлари фаол таъсир этувчи булишлари керак. Бунда кабул килинадиган ечимларнинг мумкин булган окибатларини ва уларга мое таваккаллик-ни бахрлай билиш муимдир.

Корхоналарнинг иктисодий ва ишлаб чикариш фаоли-ятлари ихтиёрларидаги асосий ишлаб чикариш маблагла-ридан ва унинг айланма воситаларидан фойдаланиш сама-радорлиги, корхонада илмий-техника таракхиётини кулла-ши, корхона буйича ишлаб чикариш муносабатларини

такомиллаштириши, инсонлар фаолиятининг натижаларини корхона фаолиятига куллай олинadиган булиши, мавжуд меҳнат, молия ва моддий ресурслардан фойдаланишининг самараси ва шу кабилар билан тавсифланади.

Корхонанинг фаолияти купкиррали ва улар фаолиятини, яъни иктисодиётини бошқариш жамиятнинг ишлаб чиқариш муносабатларининг мажмуидир, унинг иктисодий базисидир (бу иктисодиётнинг биринчи киммати), хужалик тизимининг даражаси (бу эса иктисодиётнинг иккинчи киммати), илмий фандир, иктисодий назариядир (бу эса иктисодиётнинг учинчи киммати).

"Бозор" иктисодиёти маҳсулот — пул ишлаб чиқариш муносабатлари тизими ва уларни амалга ошириш меҳан-низмидир, бундай хужаликнинг ташкилий тузилиши ҳам-дир. Иктисодиёт бу жараён, одамларнинг ҳаёт жабахаси, узлари истеъмол қиладиган ресурсларини ишлаб чиқариш, унинг натижаларини узлаштириш, мавжуд ресурслардан фойдаланиш борасидаги ижтимоий муносабатлар-дир. У ута кенг ва мураккаб тушунчадир. Шунинг учун иктисодиёт фан сифатида бозор ёки режали булиши мумкин эмас, ваҳрланки унинг урганувчи предмети булса ҳам, бизнинг ҳрлатимизда бозор иктисодиёти хусусан ҳара-катга келтирувчи кучлар ва механизмлар булса ҳам.П. Самуэльсоннинг таърифича, иктисодиёт бу фан булиб, ишлаб чиқариш учун чекланган маблағларни фойдали маҳсулотлар (хизмат курсатишлар) учун ишлатиш-дир, ҳар хил одамларнинг гуруҳлари орасида уларни тақсимлаш ҳамдир.

Замонавий бозор иктисодиёти мураккаб организмдан ташкил топиб, турли қуринишдаги ички (бозорли) ёки ташқи (давлат томонидан) бошқарилиш механизмлари-дан иборат.

Иктисодиёт (фан нуқтаи назаридан) жамият, жамоа, шаҳе фаолиятларига таъсир этувчи механизмлар ва бозор тузилишида фаолият курсатиш шакллариининг назарий асослари ва амалий томонларини

урганилади. Ик.тисо-дий х,аётнинг жараёнлари ва ходисалари урганилаётган даражаси ва микёсига к.араб одатда макроиктисодиёт ва микроик.тисодиётга ажратилади.

Макроик.тисодиёт иктисодиётни бир бутун деб к.арай-ди ва ишсизлик, пулнинг к.адрсизланиши, талаблар ва таклифларнинг барчасининг шаклланиши, миллий даро-мад ва бошк,а жараёнлар тадқиқрт к.илинади.

Микроик.тисодиёт алох.ида элементлар ва тузилишлар ҳукукини таҳлил қилади, автомобиль транспорти хизма-тига, ТХК ва ЖТга бахр (нарх) қуйиш, солиқлар ах.оли жамгармоларига к.андай таъсир этади кабиларни урганиди.

Хар қандай корхона тизим қуринишини ифодалайди: бошк.ариш тизими, ишлаб чик.ариш, таъминот, захира, жунатувчи, қабул этувчи ва ш.к.

Корхонанинг мақсади унумдорликни оширишда ва харажатларни камайтиришда, транспорт ёки техник хизмат қурсатиш сифатини қутаришда, истеъмол бозорини кенгайтиришда ва маҳсулотларни реклама қ,илишда, маҳсулот ёки хизмат қурсатиш турини топишда, эҳтиёжлар-ни қрндиришда ифодаланади.

Корхоналар, мураккаб бўлмаган мух.итда ишласа (фаолият қурсатса)лар, маълум афзаллика эга бўладилар: улар ечим к.абул қилишлари учун зарур бўлган қуп маълумот-ларни туплашга қурурият бўлмайди. Бу қурух, қорхона-ларга ах.оли автомобилларига техник хизмати қурсатиш қорхонаси (АТХККси) тааллуқлидир. АТХККларининг қурсатқичлари: вақт, сифат, миқдор бўйича мақ.садлари-га эришиш даражаси; маблағларни ҳдқикий фойдаланиш режадаги топширик. билан так^ослаш қаржаси; ТХК ва ЖТ бўйича (унинг белгилари) талаблар, қутилишлар, стандарт (сифат), фойдалиликнинг хизмат қурсатишга мос қелиш даражаси; унумдорлик; меҳнат шароитининг сифати; эгилувчанлик (қорхона, унинг хизмат қурсатиши-ни узқара олиш даражаси, узқариши).

Корхоналарнинг иктисодий фаолиятларини тежамли қуритиш ута мураккаб муаммодир. Ишлаб қикариш, хизмат қурсатиш, ишларни бақариш ташиқлотқилари қупқи-на қридаларни, жараёнлар ва таъсир этувчи омилларни

билишлари керак. Уларнинг оқибатида меҳнатнинг тартиби бирлашсин, шакллари ривожлансин, хизмат курсатишнинг унсурлари пировард натижага ижобий таъсир этиб, самарадорлик ошсин. Корхонанинг самарадорлигини ошириш ва фойдани купайтириш кабилар билан ишлаб чиқариш ёки хизмат курсатишнинг тамойиллари, усуллари ва воситалари менежментнинг моҳияти ва мазмунини ифодалайди.

Автомобиль транспорти корхоналарининг иқтисодиёти ва менежменти катта мутахассислик, купгина ихтисосликлардан ташкил топган: ишлаб чиқиш менежменти, молиявий менежмент, саноат менежменти, маъмурий менежмент, тармок. менежменти, ташкилий (ижара, хиссадорлик ташкилотларида, ширкат ва кичик корхоналарда) менежмент, вазифали (бухгалтерли, статисти-качи хисобга олишларда молиявий менежерлар) менежмент; менежерлар, маркетинг, иқтисодчи тадқиқчилар ва ҳоказолар.

Автомобиль транспортининг корхоналари асосий автомобиль транспорти корхонаси, автомобилга хизмат курсатувчи ва автомобиль таъмирловчи корхоналар турига бўлинади.

Уз навбатида автомобиль транспорти корхонаси қуйидаги турларга бўлинади: бажарадиган иш турига қараб — юк, йуловчи ташийдиган, аралаш, махсус, шаҳардаги, шаҳардан ташқаридаги, шаҳар атрофи, маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро автомобиль транспорти корхоналаридир;

тавсия мақсади ва ишлаб чиқариш ҳужалик фаолияти характерига қараб — умумий фойдаланиш автомобиль транспорти корхонаси ва идоралар, вазирликлар, деҳд-ончилик саноати бирлашмасининг корхонаси.

Автомобилга хизмат курсатувчи — ахрли автомобил-ларига техника хизмати курсатиш корхонаси (ААТХКК), техника хизмати курсатиш шахрбчаси (ТХК), техника хизмати курсатишнинг марказий бюроси (ТХКМБ), ав-томобилларга ёнилғи қуйиш шахрбчаси (АЁҚД1), юк ва йуловчилар учун автомобиль шахрбчаси, вокзал и, транс-портли — экспедиция хизмати курсатиш (трансaгентство, транспортли-экспедиция корхонаси).

Автомобилни таъмирловчи корхоналар турига автомо-билларни таъмирлаш ва агрегатларни таъмирлаш завод-лари ва устахоналари (АТЗ ёки АРЗ, АТУ ёки АРМ, ШТЗ ёки ШРЗ, ШТУ ёки ШРМ, аккумулятор батареяларини таъмирлаш-зарядлаш шахрбчаси, ихтисослаштрилган устахоналар ва цехлар) киради.

Барча автомобиль транспортининг корхона фаолияти махсулот-пул муомаласи асосида курилиб, ишлаб чиқариш жараёнида ва транспорт махсулотини харид этишда воситаларнинг доимий айланиш қонуниятига асосланган.

Керакли ва ҳаракатдаги молиявий воситаларни тугри ва қулай аниқлаш корхона дастурининг узлуксиз, мунтазам бажарилишига, ҳамда моддий-техник таъминловчи корхоналар, корхонанинг ишчи-хизматчилари давлат органлари билан уз вақтида ҳисоб-китоб қилишга ёрдам беради. Корхонанинг нормал молиявий ҳолати уз навбатида ташиш режасининг бажарилиши, ташиш учун сарф-ланадиган харажатларнинг пасайтирилиши, фойда ва рентабелликнинг оширилишига боғлиқ..

Юк ташийдиган автомобиль транспорти корхона (АТК)-си молиявий курсаткичи унинг барча фаолиятидан, яъни ташиш ишидан (D_n), транспортли-экспедиция жараёнларидан (D_o); юклаш-тушириш ишларидан (D_n) ва бошқа ҳар хил иш бажариш ва хизмат курсатишлардан (D_{lp}) иборат бўлади. Харажатлари ҳам шуларга мўъноси равишда бўлади, қўшимча ажратмалар, солиқлар ҳисобга олинади. Юк ташийдиган АТКнинг соф фойдаси қуйидагича топилади:

бу ерда D_n ва P_n , D_o ва P_o , D_{np} ва P_{np} , D_{dp} ва P_{dp} - мўъноси равишда юкни ташиш, транспортли-экспедиция хизмати, юклаш-тушириш ишлари, бошқа ҳар хил ишлардан келадиган даромадлар ва уларга сарфланадиган харажатлар, сумма;

$\Phi_{итр}$ — корхонадаги муҳандис-техник ходимларнинг иш ҳақи ва фонди, сумма;

B_k — корхонанинг банк-дан кредити булса утказадиган ажратмаси, сум;

0 — аж-ратма ва соликлар, сумда.

Транспортли-экспедиция агентлигининг соф фойда-си аникданади:

$$\Pi_6 = (D_{ат} + D_{бу} + D_{кб} \cdot B \cdot P_{ат} + P_{н} + P_{во}) - 0, \text{ сум.}$$

бу ерда $D_{ат}$ ва $P_{ат}$, $D_{бу}$ ва $P_{н}$, $D_{кб}$ ва $P_{во}$ — мое равишда ташиш, чипта сотиш ёки таъмирлаш ишларидан келадиган даромадлар ва уларни бажаришга сарфланган хара-жатлар, шу к.атори маъмурий бошк.арув харажатлари, умумкорхона харажатлари.

Транспортли-экспедиция хизмати курсатиш корхона-сида соф фойда топилади:

бу ерда $D_{сд}$, $D_{поч}$, $D_{так}$, $D_{э}$, $D_{эр}$ — мое равишда ишбай ишлайдиган, соатбай ишлайдиган автомобиллар, жойлаш-тириш, экспедиция, фойдаланиш ишларидан келадиган даромадлар, сумда;

$P_{п}$, $P_{так}$, $P_{э}$, $P_{эр}$ — мое равишда авто-мобиллардан фойдаланишга, жойлаштириш, экспедиция ва фойдаланиш ишларига сарфланадиган харажатлар, сумда.

Аҳоли автомобилларига ТХК корхонасининг соф фой-даси куйидагича аникданади:

$$\Pi_6 = (D_{тхк} + D_{сак} + D_{с} + D_{эк} + D_{нт} + D_{тю} + \Pi_{и}) - (P_{тхк} + P_{сак} + P_{с} + P_{эк} + P_{нт} + P_{тю}) - 0,$$

"бу ерда $D^{\wedge}$ ва $P_{та}$, $D_{сац}$ ва $P_{сак}$, $D_{с}$ ва $P_{с}$, D ва $P_{эк}$, $D_{нт}$ ва $P_{нт}$, $D_{тю}$ ва $P_{тю}$ — мое равишда корхонада ТХК ва ЖТ, саклаш, сотиш, эхтиёт кисмларни харид килиш, назо-рат-ташхис, тозалаш-ювиш ишларини бажаришлардан келадиган даромадалр ва уларни бажаришга сарфланган харажатлар, сумда;
 $\Pi_{и}$ — корхонанинг хужалик фаолия-тидан ташк.ари, ижарада булиши мумкин

булган мулклар (ер, хона, ошхона, буфет, сартарошхона, магазин ва шу кабилар)дан келадиган фойда.

Енгил автомобиль-такси корхонасининг даромади тулови масофани режадаги микдори, йуловчининг ути-риш сони, уртача руйхатдаги бир автомобиль-таксининг мижоз ихтиёрида туриши ва белгиланган тарифда хар бир хизмат курсатиш асосида аниқ,ланади.

Соатбай тарифда ишлайдиган автобус паркининг да-ромадини топиш учун автобуснинг йуловчилар жойла-шувчанлигига мое келадган бир соатдаги тариф буйича белгиланган нархи режалаштириладиган тегишли гурух. автобусларни иш вак.тига (автобус-вактига) купайтири-лади.

Хар хил турдаги АТКсининг техник-ик.тисодий курсат-кичларига транспортнинг уртача юрган йули, автопарк-нинг тузилмаси сезиларлй таъсир этади. Масалан, 100 автомобилли корхонада ишловчи ходимлар микдори 0,81 дан 1,87 коэффициентга, ишчи уринларининг микдори 0,78—1,44 коэффициентига, ишлаб чикариш ва омборхо-на майдонлари 0,78—1,77 коэффициентига купайтириб топилса, 800—1000 автомобилли корхоналарда коэффи-циентларнинг киймати 1,5—2 баравар кичраяди, демак, автомобиль корхонаси канча кувватли булса, шунча иш-чилар сони (автомобилга нисбатан), ишчи уринлари, ишлаш ва омборхона майдони камаяди.

Шундай к.илиб, корхона фаолияти мураккаб тизим ва хар хил куринишдаги фаолиятлар: иктисодий, ишлаб чикариш, ташкилий-бошқариш, х.исобга олиш-ик.тисодий, назорат-тафтиш, тадк.ик.от, лойих.али-тадк.ик.от, мухандис-ли-менежерли фаолиятнинг умумий саволларидан тузил-ган. Корхоналарнинг ик.тисодий фаолиятини яхшилаш учун рахбар бошқ,ариш ва иктисодиётнинг назариясини х.ам, ахамиятини х.ам билиши зарур, барча хизмат курсатиш шароитларини юкрри аникликда биладиган булиши керак, фаолият курсатаётган объектидаги техника ва тех-нологияни ута юкрри даражада эгаллаган булмоги лозим.

Албатта илгор тавсиялар, тадк,ик.отлар ва рахнамолар бених.оя к.адрли. Аммо уларни к.андай булса шундайли-гича хозирги тарак.киёт даврида

айнан кучириб булмай-ди. Чунончи, инсонлар, гурухлар, корхоналар янги му-хитда, янги ижтимоий муносабатлар тизимида ишламок.-далар. Шу кунга кадар сакланган мах.аллий халк., гурух., жамоа, корхона, давлат рух.ига мослашиб, хаётийлашиб келган ахлокий меъёр, дунёкараш ва к,адриятларимизга истиклол руhini сингдирган хрлда бошк,ариш лозим.

Ҳар хил турдаги автотранспорт корхоналарининг техник-иктисодий курсаткичларига нималар таъсир этади?

Йуловчилар, юридик ва жисмоний шахсларга транспорт хизмати курсатиш корхонасининг а^оли автомобилларига ТХК корхонаси фаолиятини ташкил этишда фарки борми?

Йуловчилар, юридик ва жисмоний шахсларга транспорт ва ахоли автомобилларига ТХК корхоналарининг фаолиятини ташкил этишда нималарга эътибор бериш муҳим?

Иктисодий крнунлар нимаси билан корхона фаолияти ни ташкил этишда муҳим урин тутади?

Нима мақсадларда иктисодий к.онунлар, тамойиллар, назария ва андозалардан фойдаланилади?

Автокорхонани бошк.аришда маркетингни Кj/ллаш нима беради?

Автомобиль транспорти корхоналарида маркетинг булин-масини тузишд ан мақсад нима?

4 – Мавзу: АВТОМОБИЛЬ ТРАНСПОРТИ ХИЗМАТИ КУРСАТИШ
КОРХОНАЛАРИНИНГ
Фойдаланиш Хизмати Курсатиш
Бўлинмасида Бошқариш Жараёнини
Ташкил Этиш

Режа:

1. Автомобиль транспорти хизмати курсатиш корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш
2. Автомобиль транспорти хизмати курсатиш корхоналарининг фойдаланиш хизмати кўрсатиш бўлинмасида бошқаришни ташкил этиш хусусиятлари
3. Юк ташувчи автомобиль транспорти корхоналарининг фойдаланиш хизмати кўрсатиш бўлинмасида бошқариш жараёнини ташкил этиш
4. Йўловчилар ташувчи автомобиль транспорти корхоналарининг фойдаланиш хизмати кўрсатиш бўлинмасида бошқариш жараёнини ташкил этиш

Ишлаб чиқариш жараёни ҳақида тушунча Автомобиль транспорти корхоналарида ишлаб чиқариш жараён ҳаракатдаги автомобилни йулдаги иши ва корхонада ишлаб чиқаришга асосланган транспорт воситаларига техника хизмати курсатиш ва уларни таъмирлашдан ташкил топади. Ишлаб чиқариш жараёни турли хил операцияларнинг (хдр бир айрим ишларни) бажарилишини, яъни ҳаракатни ташкил этиш, техник жих.атдан бенуксон ҳаракатдаги восита билан таъ-минлаш ва уни керакли маблаг билан мунтазам таъмин-лаш, х.исобга олиш, х.исоблаш, мижозлар билан молия-вий боғлиқликни урнатиш кабилар билан боғлиқ, булган операцияларнинг бажарилишини талаб этади.

Ҳаракатдаги воситанинг йулдаги иши (ишлаб чиқ.ариш, транспорт жараёни, ташиш жараёни) — бу юк ва йуловчиларнинг маълум жойлар орасидаги урнини узгартириш жараёнидир. Транспортда ташиш тизими куйида-ги кетма-кет бажариладиган жараёнлардан ташкил топган:

юкларни жунатиладиган жойларда ҳаракатдаги воситага юклаш ёки йуловчиларни утказиш (чик,ариш, мин-дириш);

юклар ва йуловчиларнинг жунатилган ва белгиланган жойлари орасидаги силжиши;

юкларни олиб бориб туширадиган жойларда ҳаракатдаги воситадан тушириш (ёки йуловчиларни чиқариш).

Ташиш тизимининг юқрида курсатилган учта жараёни уз навбатида бир катор технологик операциялар (бажариладиган айрим ишлар) ва технологик элементлар-дан (кисмлардан) иборат, улар тайёргарликнинг бориши, ташишни айнан бажарш, ташкил этиш давомида бажа-рилади.

Барча технологик операция ва элементларнинг бажа-рилиши ҳар хил жойда, турли вақтда бўлгани учун ташиш тизимининг самарадорлиги, унинг узлуксизлиги куп жихддан ҳар бир операция ва элемент вақт бирлигида амалга оширилиши аниқ, топилишига боғлиқ,.

Ишлаб чиқариш даври ва унинг тузилиши Ишлаб чиқариш даврининг давом этиш муддати ва тузилиши муҳим омиллардан иборат бўлиб, транспортга юклатилган топшириқларнинг бажарилишига катта таъсир курсатади.

Ишлаб чик.ариш даврининг давом этиш муддати автомобиль транспорти корхоналарида ишлаб чик,ариш жараёнининг (ташиш тизимининг) бошланиш вақтидан то тугашигача сарфланган вақт билан ҳисобланади.

Ташиш жараёнининг амалга оширилишида транспорт жараёнларининг технологик операция ва элементлари ҳар бир ҳаракатдаги воситада доимо қўйтарилади. Ушбу ҳолат транспорт жараёнининг даврий тавсифини (сажиясини) аниқлайди. Ишлаб чиқариш даври ёки транспорт жараёнининг даври қатнаш билан ифодаланади. Бир қатнаш-даги масофа (ℓ) юк билан юриш ($\ell_{гр}$) ва юксиз юриш ($\ell_{ог}$) дан ташкил топиши мумкин: Демак, қатнаш сони автомобилнинг техник-эксплуатацион курсаткичларига боғлиқ, !

Корхонанинг ишлаб чиқаришдаги тузилиши Бажарилиши лозим бўлган ташишнинг миқдори ва тавсифи

(сажияси)га қараб корхонанинг ишлаб чиқаришдаги тузилиши аниқланади. Ташишнинг хажми ва йуловчи-юк айланмасининг миқдор ифодаси автомобиль транспорти корхонаси фаолиятининг кула-ми ва тузилишини аниқдайди. Ахрли ва умуммиллий хужа-лик тармоқларининг ушиб боришига қараб ташиш ҳажми, уша ҳз'дудига хизмат курсатадиган автомобиль транспор-ти корхонаси, транспортнинг ташиш қобилияти ушиб боради. Демак, автомобиль транспорти корхонасининг ташиш қобилияти мунтазам ортиб бориши мумкин ва корхонанинг ишлаб чиқаришдаги тузилишини такомиллаш-тириб бориш, яъни корхонанинг автокорхоналари, цех-лари, қисмлари, хизмат қилиш бўлимлари узғариб бориши табиийдир. Автомобиль корхонасининг ишлаб чиқаришдаги тузилиши умуман корхонанинг куламида (қувватида), таркибида ва транспорт воситаларининг жам-ланмалар бўйича тақсимланишида, саклашни ташкил этишда, автомобилга техник хизмат курсатиш ва таъмир-лашда уз ифодасини топади. Шулардан келиб чиқиб, бўлинма ва бўлимлар, қисмлар, цехларнинг ичидаги ишчи уринларни ташкил этиш қабиларнинг фаолиятлари ҳдл этилади ва натижада корхонанинг ишлаб чиқариш фао-лиятига ижобий таъсир курсатади.

Ишлаб чиқаришнинг турлари Автомобиль транспорти корхонасининг айрим таркибий бўлинмалари ишлаб чиқаришнинг бугинларини қасб этади, қдйсики уларнинг (буринларининг) мажмуиси ишлаб чиқаришнинг маълум поғонасини ташкил топтиради. Мисол учун, автомобилга техника хизма-ти курсатиш ва жорий таъмирлаш билан боғлиқ қисмлар йириндисини ишлаб чиқаришнинг бўлинма (цех) поғона-сини ташкил этади; бўлинма (цех, қисм, профилактория, ёрдамчи бўлинмалар ва бошқалар) ва автожамлан-малар эса — корхона, корхоналарнинг мажмуиси — автомобиль транспорти бирлашмаси (концерн)ни, ухшаш

(турдош) корхоналар, концернлар ва бирлашмалар мажмуиси (жами) — тармоқни қасб этади.

Ишлаб чиқаришнинг буринларига ва пороналарига узи-га хос бугин ва поғоналарни бошқариш турри келади. Бунда буринни бошқариш деб маълум

бошк.арув вазифа-сини бажариш учун ажратилган бошлангич гуруҳ, тушунилади. Поронали бошк.ариш — бошқдрш буторинларининг бирлигидир. Погонали бошқариш боск.ичма-боскич буйсу-нишли (иерархия) бошк.аршнинг берилган боск.ичида, даражасида буторинларнинг бошқ,ариш бирлиги ва ҳамжих.атлигидир, Поронали бошқ,ариш алох.ида буринни бош-қдриш бошқ,аси билан бошқ.арилишидаги кетма-кетлик-да буйсуншларини курсатади, одатда пастдан юкррига кдраб буйсунадилар.

Автомобиль воситаларининг бошқарилишнинг тузи-лишида мустак.ил бугинлар ва мустак,ил булмаган бугин-лар фаолият курсатади. Автомобиль транспорти корхо-наларини бошқ,аришнинг ташкилий тузилиши барча корхоналарда бирдек була олмайди. Чунки улар куп омил ва ҳолатларга боғлиқ.. Автомобиль транспорти корхонала-рининг бошқарув идорасининг тузилиши, корхона рах.-барияти томонидан ходимларнинг куп-озлигига к.араб аникланади ва тасдикланади. |

Фойдаланиш хизмати курсатиш булинмасининг вази фалари
Транспорт корхоналарининг фойдаланиш хизмати курсатиш булинмаси ташиш режасининг ба-жарилишини ташкил этади, ушбу ташишни кам харажат билан оқилона (кулай этиб) амал-га оширмоқ, учун имкониятларни излайди. Ташишга сарфланадиган харажатларни пасайтириш ва ташиш режа-сини бажариш мураккаб ва купк,ирралидир. Бу масала-ларни ечиш бир к.анча корхона ва муассасаларга дахлдордир.

Корхонанинг фойдаланиш хизмати курсатиш булин-масининг вазифалари ута кенг ва х,ар хилдир. Уларни

бажариш учун булинмани автомобилда ташишни ташкил этиш ва режалаштириш, фойдаланиш ва савдо-сотик. билан шугулланиш (тижорат) — масалаларини яхши би-ладиган юкрри тоифадаги мутахассислар билан тулдириш талаб этилади. Фойдаланиш хизматини курсатиш булин-масининг раҳбарлари ва ходимлари куйидаги масалалар-га катта эътибор беришлари

лозим: корхона хизмат курсатадиган худуднинг иктисодиёти-ни урганишга, юк ва йуловчи ок.имларнинг сажияси (тав-сифи) ва микдорини аниклашга, номарказлаштириб ва марказлаштириб ташишни ташкил этиш омилларини утказишга ҳамда ташилиши керак булган юк ва йуловчи хак.ида аник, маълумот олинишига мух.ит яратишга, ми-жозларнинг ташишга тайёрланганлик даражасини тек-ширган х.олда ташишни тезкор режалаштиришга, юклаш-тушириш жойлари ва кириб борадиган йулларнинг хдпати-га, автопоездларни куллаш имкониятига, юклаш-тушириш воситаларига ва шунга ухшашларга; техника хизмати курсатиш булинмаси билан х.амкор-ликда автомобилларни йулга чикариш тартиби ва улар-нинг ишлаш тартибини ишлаб чик.ишга, ташишни аник, тезкор режалаштиришга, йулдаги автомобилдан фойдаланиш учун кунлик курсатма ва назоратга, хужжатларни тугри ва уз вактида расмийлаштиришга. мижозларга хизмат курсатишни мунтазам яхшилашга ва транспорт во-ситаларидан фойдаланиш самарадорлигини кутаришга (автомобилларни юксиз юришини чеклаш, юклаш-тушириш жойларида туриб крлишини камайтириш, автомо-билнинг кулай техник хдракат гезлигини танлаш ва шунга ухшашлар х.исобига);

йулда ишлайдиган х.айдовчиларга тобора кунайиб борадиган иш усуллари кенг куллашга, илгор тажриба алмашишга, ташиш режаси ва шартномаларининг бажа-рилишини тах^ил К.ИЛИШНИ мунтазам амалга оширили-шига, транспорт харажатларини х.ар томонлама пасайти-рилишини таъминлашга, тарифларни тугри кулланили-ши ва мижозларга курсатилган хизматига х.ак.туланадиган хужжатни уз вак.тида таклим этишга.

Фойдаланиш хизмати курсатиш бу- Ҳар бир корхонада фойдаланиш хизмати курсатиш булинмаси линмасининг тузи.-лиши, мак,сади ва - (ФХКБ) ташиш жараёнини бошқаришда етакчи ҳолатни эгаллайди. корхонадаги урни у ташишнирежалаштириш, тахлил этиш ва ташкил этиш масалаларини хдп қилади. Фойдаланиш хизмати курсатиш булинмасининг ташкилий ту-зилиши х.ар хил булиб, куп томондан корхонанинг тури ва фаолиятининг сажияси (тавсифи)га, ташиш хажми

(микдориға) га ва ташишда қабул қилинган бошқариш тизимиға, яъни марказлаштирилган ва марказлаштирил-маганлигиға, ташиш усуллариға боғлиқ.. Булинмага фойдаланиш хизмати курсатиш булинмасининг бошлиғи рах.-барлиқ қилади ва таркибида ташишни режалаштириш, марказлашган диспетчерлик булими, йулдағи диспетчер-лик ва х.исобға олиш-назорат гуруҳ/триға эға. Шулар қато-ри булинма таркибиға автожамланмалар қиради.

Номарказлашган тизимда фаолият курсатадиган ҳар бир корхона юк ва йуловчи ташишни ташкил этиш ва амалға оширишда мустақил шугулланади. Шаҳарда юк ташиш учун бир тизимда бир неча корхоналари бўлса, марказлаштирилган ФХКБ фаолият курсатади. Йуловчи-ларни ташиш учун шаҳарда икки ва ундан ортиқ. ихти-сослаштирилган (автобус ёки таксомотор) корхоналари бўлса, марказлаштирилган фойдаланиш хизмат булинмаси бўлади. Корхоналарда юк ташиш билан марказлаштирилган юк ташишда ФХКБ шугулланади, йуловчиларни ташиш билан эса марказлаштирилган йуловчи ташиш ФХКБ шугулланади.

Автомобилда ташишни қабул қилинган бошқариш тизимиға қараб ФХКБ билан ассоциация орасида вазифалар тақсимланади.

Марказлаштирилган ФХКБ таркибида юкли гуруҳ,, марказий диспетчерлик булими (МДБ) ва х.исобға олиш-назорат гуруҳи бўлади, бу ҳолда корхонада қатта диспетчер бошчилигидағи қичиқ диспетчерлик идораси бўлади. Шунга биноан ФХКБ билан АТК орасида вазифалар тақсимланади. Ҳамма корхоналар учун иқтисодий ва режа-вий ишларни бирлашманинг ФХКБ бажаради. Хайдовчиларға йул варақаларини АТК дағи қичиқ диспетчерлик Корхона жамоасининг маданий ва маиший ривожланиши қандай режалаштирилади?

Корхона ходимларининг фаоллигини қандай устириш мумкин?

Хизмат курсатиш самарадорлигининг ижтимоий мезонлари нима дегани?

5 – Мавзу: КОРХОНА МОЛИЯСИНИ БОШКАРИШ

Режа:

1. Молия менежментининг тузилиши ва ечим қабул қилиш
2. Ташиш харажатларини камайтириш йўллари
3. Ташиш харажатларининг унсурларини ҳисоблаб чиқиш
4. Автомобиль транспорти корхоналарида даромад, фойда ва рентабелликларин ҳисоблаш

Молия тизимининг тузилиши ҳақида қисқача тушунчалар.

Мамлакатнинг молия тизими асосий ва таъминловчи кичик тизимлардан иборат. Асосий молия тизимида давлат, корхона, ахрли молиялари қиради. Таъминловчи тизимга банклар, биржа, биржадан ташқаридаги бозорлар, техник коммунал-хизматлар тааллуқли.

Фойдаланиладиган асосий тушунчалар: харажатлар, даромад ва фойда. Булардан ташқари тақсимланган фойда, тақсимланмаган фойда, соф фойда, рентабеллик, бартараф қилинадиган сармоя, айланма сармоя, асосий сармоя, амортизация ажратиш, фаол мулк қиймати ва пассив (корхона мажбурияти), қирим, қиким тушунчалари ишлатилади.

Корхона харажатларининг моддалари қўйидаги гуруҳларга бўлинади: узгармас харажатлар, устама харажатлар, узгарувчан харажатлар, туд харажатлар, жорий харажатлар.

Тадбиркор корхонасини рақобатбардош бўлишини истаса, узининг харажатларини назорат қилиши даркор. Қурсатилаётган хизмат харажатларининг тула қиймати-ни аниқ, билмоғи лозим. Фойда керак бўлса, бахр тула қийматдан юқри бўлиши шарт.

Хар бир корхона мамлакат қонунига биноан иқтисодий фаолияти ҳақида ҳисобот тузиши керак. Хар бир молиявий йилнинг охирида йиллик мувозанат тузади. Ҳисоб мувозанатида фаол мулк ва пассив сармоя бирига қарама-қарши қуйилади.

Корхона фаолиятининг молиявий таҳдилида зарарсиз ишлашининг ташили, узок, муддатли таҳлил, харажатлар таҳлили, жамининг таҳлили, фойдалилигининг таҳлили, рентабелликнинг таҳлили, молиявий таҳлил, иктисодий самарадорлик, харажатларнинг фойдалилигининг таҳлили, пул оқимларининг таҳлили, таҳлил олди, сезгирликнинг таҳлили, иктисодчи-таҳлилчи кабиларга эътибор бериледи.

Амортизация ажратмаси тизимини танлаш корхона-нинг техник тараккиётини белгилашга асосий воситалар манбаи булади. Корхонанинг амалий фаолиятида асосий унсурлар кийматини учирешда ҳар хил усуллардан фойдаланиланади.

Молия менежментининг мақсади — корхона эгаси-нинг бойлигини ошириш ёки сармоя қўювчининг сармоясини устириш. Бойликнинг ёки фаровонликнинг ошиши корхона ёки хусусий мулкнинг фойдасининг ошиши билан қўшилиди. Бойлик пул билан улчанади, молиянинг вазифаси пулни бошқариш. Молия бозори деганда энг аввал пул бозорини англанади. Харидор бу-гун олган пулига унинг баҳрсини келажакда тулашга молиявий мажбурият беради. Аслида келажакдаги пул бу-гунги пулга алмаштирилаяпти.

Молия бозорининг асбобларига депозит, депозитлар-нинг сугуртаси, депозитли сертификат, ссуда, вексель, векселлар билан операциялар, акция, облигация, чек, валюта, қимматбаҳр металллар, шахсий мулк ва шу кабила қўрилади.

Молия менежменти молия механизмнинг усуллари ва рычаглари ёрдами билан молияни бошқариш мақсад-ларини ишлаб чиқариш жараёни ва уларга таъсир этиш-ни амалга оширади.

Корхонанинг молия режаси АТК ва АТХҚҚларининг молия фаолиятини таъминлашга ва ишлабчиқариш (хизмат қўриқатиш, таъмирлаш) молия режаси бри-ча қилинадиган сарфларни режалаштириш учун зарур бўлган пул маблағлари жамғармасини шакллантириш ҳажми ва манбаини белги-чаб

берувчи истик.болли тадбирлар ва курсат-кичлар тизими молия режасида курсатилади.

Молия режаси ягона ишлаб чиқариш — молия режа-сининг таркибий қисмидир. Молия режасини тузишдаги асосий вазифалар: қур-қутларни аниқлаш ва уларни ишга солишдан, ишлаб чиқариш харажатлари даражасини камай-тириш, шу асосда жамрармани айланмага солиш ва қупай--тиришдан, корхоналар ва қурилишларни, ишлаб чиқариш жамоаларини ижтимоий режалаштиришни маблар билан таъ-минлаш учун пул воситаларидан мақсадга мувофиқ. равиш-да тежаб фойдаланишдан; фойда ва бошқд солиқлар ҳисобидан бюджетга туловларни мунтазам ушиб боришини таъ-минлашдан; режанинг асосий бўлимларини корхонанинг молия неъматлари билан узвий боғланишидан ва шунинг-дек юқ.ори хужалик органлари, давлат бюджети ва банклари билан молия муносабатларини белгилашдан иборат.

Молия режаси корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

Молия оқимларини бошқариш бўйича ечим қабул қилиш

Молияни бошқариш бўйича ечим қабул қилиш деганда маблар ёки пулни қаерга сарф қилишни аниқлаш ва молия воситаларининг манбаларини белгилай билиш тушунилади. Пул ёки бошқа маблағларни ҳу-сусий ишлаб чиқариш (фан, ишлаб чиқариш ёки хизмат қурсатиш, захиралар, аванс бериш ёки меҳнатга олдин-дан ҳдқ. тулаш)га ва ташқи объект (қарз, акция, валюта, ишлаб чиқариш ёки хизмат қурсатиш)ларга булиниши мумкин.

Молия воситаларининг манбалари бўлиб узининг маблағлари (фойда, амортизация, мажбур (нақд) маблағлари, мулкнинг сотиш) ва қарзга олинган маблағлар (қредит, облигация, акция, вексель) хизмат қилиши мумкин.

Молия оқимларини бошқариш бўйича ечим қабул қилиш усуллари етарли даражада мураккаб бўлиб, у молияни бошқаришнинг оддий асослари, бизнес-режани тузиш, воситалар оқимини баҳрлашдан бошланиб, инвестиция лойиҳани баҳолаш, инвестициялар йиғиндиси, инвестиция таваккал-лигини улчаш, бошқаришни молиявий ечимнинг таваккал-лашишидан ҳимоя қилиш, сармояни

так.симлаш, молия оқимлари учун курсаткичлар, уз мулкидан молиялаш каби масалаларгача х.ал қдлишни к.амраб олади.

Молияларни бошқ.аришнинг оддий андозаси Р. Харрода томонидан таклиф этилган. Бу андозада оддий тизимнинг иктисодий ҳрлатининг узгариши ифодаланади. Агар $y(t)$ -t йилдаги даромад бўлсин, $k(t)$ -t йилдаги асосий мабларлар тизимининг к.иймати, $c(t)$ — унинг истеъмол хажми. Тизимни ишлаш шароити деб қабул киламиз:

1.Барча даромаднинг йириндиси асосий мабларларнинг узишига ва истеъмол килинишига тулик. ишлатилади:

$$y(t) = c(t) + k(t).$$

2.Олинадиган даромаднинг жами асосий мабларларнинг киймати ва маблар к.айтариш меъёри билан аниқланади:

$$y(t) = ak(t).$$

3.Олинган даромадни так,симлаш жамгариш меъёрини (Б) х,исобга олган х,олда бажарилади:

$$k(t) = by(t).$$

Юкорида қ,айд этилган учта шартнинг тизими йиллик даромаднинг узгариш тенгламасини тузишга имкон бе-ради:

$$y(t) = \frac{1}{bk\Delta(t)}$$

Функциянинг узгариши билан унинг хосиласи ораси-даги борликликка ухшаб, к.абул к.илиш мумкин:

$$y(t) = \frac{1}{bk'(t)}.$$

Иккинчи банддаги шартни кушиб, куйидаги тенгламани оламиз:

$$y(t) = \frac{a}{bk'(t)}.$$

Бу дифференциал тенгламани ечиш куйидаги даро-мадни узгариш андозасига олиб келади:

$$y(t) = y_0 \exp(a/b * t)$$

Молияларни бошқаришнинг оптимал масаласи коэффициент "b"нинг кийматини танлашдан иборат бўлиб қўлади. Агар $b=0$ деб қабул қилинса, у ҳолда барча даромад истеъмолга ишлатилганини билдиради. $B=x$ бўлса, истеъмол нолли ҳолатга эга ва сарф қилинган маблағ билан олинган ёки эришилган маблағни узишга кетади. Белгиланаётган коэффициентнинг киймати бошка-ришнинг ҳар хил масалаларни ечишга имкон беради.

Бизнес-режани тузишга (бу ҳақда юқорида ёритилган эди) келганда шуни унутмаслик керакки, олинган инвестиция — бу бошқариш ечими ута маъсулиятлидир.

Сизда гоё (техник, ташкилий ёки иқтисодий) бор, уни амалга ошириш учун неъматлар йўқ. Бунинг учун Сизнинг гоёнгизни амалга ошириш фойдали эканлигини далиллаш учун бизнес-режанинг ишланмасини тайёрлаш керак. Агар мақсадга мувофиқ бўлса, инвесторни ишон-тирасиз, сармоя ажратиши мумкин.

Бизнес-режа ёрдамида муаммоларни қуйилиши, Сизни эришганларингиз, хизмат курсатиш ёки маҳсулот тавсифи, таъминот ёки сотиш бозорини баҳрлаш, рақибат-чилар, маркетинг, ишлаб чиқариш режаси, ташкилий режа, молия режа, молиялаш стратегияси, таваккаллик-ни баҳрлаш каби масалаларга жавоб тайёрланади.

Молиянинг бошқарувчилари ҳам узишга хос ечимларга эга. Аммо автомобиль транспорти ва техника хизмати курсатиш корхоналари учун ута муҳими харажатларни қамраб олиш, даромадни ошириш ва фойдага эришишдир.

Ташиш харажатларининг таркиби -Автомобиль транспортида юк ва йўловчилар ташиш ишларининг самарадорлигини баҳрлаш учун бўлган ҳамма харажатлар йиғиндисини аниқлаш лозим бўлади. Уларнинг таркиби-га қуйидаги харажатлар киради:

умумий иш ҳақи жамғармаси ($C_{\text{и}}$);

иштимой сугуртага ажратмалар ($C_{\text{ос}}$);

моддий харажатлар ($C_{\text{м}}$);

асосий жамгармаларни тиклашга амортизация ажратмалар и ($C_{чв}$);

мулкларни мажбурий сугурта қилиш бўйича туловлар (C)

мажбурий тиббий сукурта бўйича ажратмалар ($C_{см}$);

банк (газнахона)ларнинг муддатли кредитлари учун фоизи бўйича туловлар (C_k);

автомобиль йулларини қуриш ва ундан фойдаланиш учун харажатлар (C_d);

юклаш ва тушуриш ишлари учун харажатлар (C_n).

Автомобилларда юк ва йуловчилар ташишнинг умумий харажатлари қуйидаги қуринишда бўлади:

$$C_{ум} = C_{фот} + C_{ос} + C_{м} + C_{в} + C_{сим} + C_{си} + C_{кр} + C_d + C_{п.р}) \text{ сум}$$

АТКлари фаолияти шароитида автомобиль йулларини қуриш, таъмирлаш ва саклаш хдмда юклаш-тушириш ишлари бўйича харажатлар ташиш таннархининг тарки-бига киритилмайди. Автомобил йулларини қуриш ва фойдаланиш харажатлари йулдан фойдаланиш ва йул қури-лиши корхоналари ва ташкилотлари томонидан, юклаш-тушуриш ишлари учун харажатлар эса истеъмолчилар ёки юк жунатувчилар томонидан амалга оширилади.

Юк ва йуловчилар ташиш харажатини камайтириш иктисодиёт учун катта аҳамиятга эгадир. Ташиш харажати-нинг камайиши бошқа корхоналар ва хужалик тармоқ.-ларининг маҳсулотларининг харажатини камайтиришга имконият яратади.

Ташиш харажатининг камайишини таъминланиши алоҳида (муҳим) эътиборга лойиқдир ва катта доирадаги ма-салалар ечимини талаб қилади жумладан: автомобиллар-нинг алоҳида маркалари бўйича харажатнинг ҳар бир мод-далари бўйича ҳисоблаб чиқиш, харажатга таъсир қилувчи турли ҳилдаги чора-тадбирларни аниқдаш ва бошқалар.

Техник фойдаланиш курсаткичларининг умумий ташиш харажатига таъсири

Иктисодиётда юз билан боғлиқ бўлган ёқилғиси, сурков ва

Автомобиль транспорти корхоналари фаолиятдан боглик; ва боглик. булмаган куп микдордаги чора-тадбирлар ташиш харажатиға таъсир курсатади. бераётган иктисодий узгаришлар моддий харажатларни (автомобиль бошка ашёлар, эх.тиёт к.исмлар ва таъмирлаш материаллари, автомобиль шинасини кайта тиклаш ва таъмирлаш харажатлари, амортизация ажратмалари, умумхужалик ажратмалари ва бошкалар); корхо-на кувватини; ташиш масофасини; ташиладиган^ юклар-нинг таркиби ва турларини узгариши АТК фаолиятиға боклик булмаган омиллар жумласига киради.

Харакатдаги автомобиль ва автопоездларға техника хиз-мати курсатиш, таъмирлаш ва фойдаланиш сохасидаги фан-техника тараккиётининг ривожланиши асосида иш унумдорлигининг ошиши; ТХК ва ЖТ операцияларини механизациялаштириш ва автоматлаштириш (автомобил-ларни ювиш, мойлаш, махкамлаш ва жорий таъмирлашда агрегатларни алмаштириш буйича демонтаж-монтаж иш-ларини механизациялаштириш ва бошкалар); ташиш жа-раёнларини ташкил к.илишни тараккийпарвар шакл ва усулларини жорий килиш (контейнерларда ташиш х.аж-мини купайтириш, шатаклардан фойдаланиш, юк ва йулов-чиларни ташишни тезкор режалаштириш учун иктисодий математик усулларни ва ЭХМни куллаш; юклаш-тушуриш ишларини механизациялаштириш ва бошка тадбирлар); ишлаб чик.аришни ва мех.натни илмий ташкил этишни жорий қилиш (х.айдовчилар мех.натини ташкил к.илиш ва бошкариш тизимларини такомиллаштириш, юклаш-тушуриш ишларини ташкил этишни яхшилаш, таъмирчи ва ёрдамчи ишчиларни иш жойларини ташкил к.илишда илмий асосланган лойихаларни жорий килиш ва бошкалар); корхонанинг хамма тузилиш булимларини ички хужалик хисобига утказиш, мехнатни ташкил килишнинг илгор усулларини татбик. килиш; ишни пировард натижалари учун корхона ишчи ва хизматчиларига туланадиган х.ак.ни ташкил этиш шакл ва усулларининг янги курунишларини ишлаб чикиш ва жорий қдпиш корхона фаолияти билан боглик. булган омиллар жумласига киради.

Юқрида кайд қилинган омилларнинг куплари ҳдра-катдаги автомобиллардан фойдаланиш техник — фойдаланиш курсаткичларини яхшилашда уз аксини топади ва унинг иш унумдорлигини оширишга ва ташиш хаража-тини камайтиришга бевосита таъсир курсатади. Бунда ҳдмма техник — фойдаланиш курсаткичлари ташиш ха-ражатининг камайишига бир хилда таъсир курсатмаслигини иқтисодчи мухандислар ташиш харажатини камайтиришга бағишланган чора тадбирларини тайёрлашда ҳисобга олишлари зарур

6 – Мавзу: ХИЗМАТ КУРСАТИШ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ КИЛИШ

Режа:

- 1. Иқтисодий таҳхил ва унинг предмети**
- 2. Корхонада хизмат кўрсатишни баҳолаш**
- 3. Корхонада хизмат кўрсатиш харажатларини иқтисодий таҳлил қилиш**

Корхоналарнинг йуналишлари, бозор шароитига тут-ган йуллари, мижозлар талабига мослашиш билан чек-ланмай, балки талабни узи мулжалланган йуналишда узгартиришни таъминлашлари зарур. Бундай вазифалар корхонанинг маркетинг булинмаси (булими)га юклати-лади. Булинма ходимлари бозор ҳолатини асосли урга-ниш ва олдиндан баҳолаш билан хизмат курсатишларни ва уларни ташкил этиш ҳамда шу йусинда юк.ори фойда топишни уюштирадилар. Шу билан бирга мижозларни ва рақибатчиларни урганишлари асосида хизмат курса-тиш сифатини яхшилаш, хизмат курсатиш нархини узгар-тиш, реклама утказиш, хизмат курсатишга талаб чак.ириш, уни уз вақтида бажариш, мижозларга маъкул кела-диган (тушадиган) хизмат курсатиш каби чора-тад-бирларни амалга оширадилар.

Мижозларга хизмат курсатиш маркетинг воситасида гоят тез узгариб турадиган бозор талабига мослашади ва самарага эришади. Хизмат курсатиш маркетинг туфайли бозор билан узвий боғланадилар, унинг манбаларини бозор талабига мосе булишига эришишга кдратадилар, сохибкорлик ва тижорат ишларини режалаштирадилар.

Ушбу мураккаб муаммоларни ижобий еча олиш учун корхоналар фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш ҳолатларининг асосларини эгалламок. лозим ва бу билимларни амалда куллай билиш шарт.

Хизмат курсатиш корхоналари фаолиятини мақсадга мувофиқ. таҳлил к.илмок. учун корхонада бажариладиган хизмат турлари ва уларнинг унсурлари, операциялари ва жараёнларини яхши ташкил к.ила билиш лозим. Хизмат

курсатишнинг технология (буюм ва тугунларни кайта куриб чиқиш, уларга лозим бўлса ишлов бериб тайёр маҳсулотга айлантиришнинг илмий жихатдан асосланган жами усуллардан иборат) сени, корхонанинг ҳар бўлим ва бўлинмаларининг турли ишларини белгилайдиган курсаткичларни, ҳар хил маблағларни режалаштириш, Ҳисобга олиш ва тақсимлаш услубларини, уларнинг иқтисодий ҳолатлари ва боил^аларни яхши билишлари керак.

Хизмат курсатиш корхоналарининг узига хос хусуси-• ятларидан бири автомобиль транспорти хизмати ҳар хил Худудларда бажарилиши, техника хизмати курсатиш (ишлаб чиқариш) жараёнини эса харид қилиш жараёнлари билан КЎ/шиб олиб борилишидир.

Автомобилларга ТХК корхоналари фак^атгина фук.а-ролар автомобилига техника хизмати курсатиб қолмас-дан корхона ва ташкилотлардан ҳам буюртмалар олади-лар. Шунинг учун автомобилларга ТХК корхоналарининг фаолиятини баҳоловчи курсаткичлар барча харид қилин-ган хизматларнинг ҳажми билан баҳоланади. Аммо асосий курсаткич бўлиб аҳоли автомобилларига курсатилган маиший хизматларнинг харид ҳажми қрлади.

Фаолият курсатаётган автомобилларга ТХК корхоналари бажараётган ишларининг турлари ва автомобилларнинг андозалари бўйича универсал ва ихтисослашган, қуввати ва улчамларига қараб кичик, урта ва йирик, ша-ҳар ичида ва шаҳар ташқарисида бўладилар.

Автомобилларга ТХК тизимидаги корхонанинг ишлаб чиқариш-техник базаси қайта қуриш, кенгайтириш, ишлаб турганларини техник қайта қуриш, кенгайтириш, техник қайта қурилантириш ва янги автомобилларга ТХК корхоналари, омборхоналар, магазинлар, автомобиллар-ни қутиб туриш ва сақлаш жойларини қуриш йуналиш-ларида ривожланмоқда. Автомобилларга ТХК корхона-ларининг ишчи жойлари замонавий қутариш жихрзлари, мойлаш воситалари, синов стендлари, махсус асбоблар билан қурилланганлар.

Мажмуи тайёрлаш, автомобилни бўяш жойлари ва қуриш камералари билан жиҳозланган.

Шундай мураккаб тавсифли корхоналар фаолиятини иктисодий тахлил килиш, ҳамма томонларининг ижти-мой-иктисодий натижаларини аниклаш ва бах.олаш, топширикларнинг самарали бажарилишини топиш, мод-дий, молиявий ва мех.нат ресурсларидан фойдаланишда-ги имкониятларини очиш х.амда истик.болли ечимлар қабул килишга далиллар тайёрлаш кабилар долзарб иу-аммо булиб қрлмокда.

Автомобилларга ТХК корхоналарининг хизмат курса-тиш ва харид килиш фаолиятини техник-иктисодий тах.-лил килиш автомобилга техника хизмаги курсатиш тизи-мини бошқариш жараёнининг ажралмас қ.исми. Аник, ва тезкор, сифатли ва мажмуи тахлил қ.илиш билан жадал бошқ.аришга эришилади.

Корхоналар, цехлар, участкалар ва булимлар ишининг техник, ташкилий ва иктисодий даражасини урганиш, уларнинг ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш)-хужалик фаолиятини бах.олаш корхонада иктисодий тахлил қ.илиш-нинг асосий вазифаси ҳ.исобланади.

Цехлар ва участкаларнинг ишлаб чиқариш-хужалик фаолияти натижалари умумий курсаткичларда ифодала-нади. Бу курсаткичлар даражаси цех, участка, булим жа-моаси ишига боғлиқ. булган ва боғлиқ. булмаган бир қ.анча техник, технологик, ташкилий, иктисодий омилларнинг таъсири билан белгиланади; ана шу омиллар биринчи на-вбатда **иктисодий тахлил қ.илиш предмети ҳ.исобланади.**

Бошқ.аришнинг ҳрзирги усуллари, айник.са бозор иқ.ти-содиётига утаётган даврида, иқ.тисодий тахлил килиш ол-дига ишлаб чиқ.аришдаги сифат узгаришларни урганишга ва уларнинг миқдор баҳрларини аниклашга қ.аратилган хил-ма-хил жузъий вазифаларини қуяди. Шунга қура режалар ва орттириб бажаришларни **ишлаб** қ.иқариш (хизмат курсатиш) жараёнида фойдаланилмаган имкониятларни аниклаш; техник-иктисодий ва ишлаб чиқ.ариш курсаткичларининг белгиланган топшириқлар ва меъёрлардан четга чиқиш са-бабларини (бундан тижоратли хужалик ҳ.исоби истисно) уз ва^тида очиш; ишлаб

чик.аришдаги айрим цехлар ва участ-каларда ишнинг қоиқарсиз бораётганлиги сабабларини аниқ-лаш ва бошқ.алар муҳим ва долзарб ҳисобланади.

Иқтисодий таҳлил олдида турган ҳар қандай вазифа-ни ҳал қилишда шуни унутмаслик керакки, цех, участка-нинг ишлаб чиқариш-хужалик фаолияти узаро бир-бири билан боғланган техник-иқтисодий ва ишлаб чиқариш-техник курсаткичлари билан характерланади.

Иқтисодий таҳлилни дедукция ва индукция усуллари билан утказиш мумкин. Дедукция услубида ҳулосаларни олиш йули умумий ҳрлатлар, қонунлар ва тушунчалар-дан хусусий ва яққа ҳолларга утиш билан аниқланади. Бу услуб автомобилларга ТХК корхонасини таҳлил қилиш-нинг мажмуи масалаларидан келиб чиқади (бу ҳақда қи-тобнинг I-бобида батафсил ёритилган).

Индукция услубида хусусий ҳолларда умумий ҳрлат-ларга утиш билан аниқланади, яъни дастлабки кузатув-лар ва тажрибалар умумлаштирилиб ва уларнинг натижалари таҳлил қилиниб умумий ҳрлатлар белгиланади. Бу услуб иқтисодий таҳлилга купрок. мўе келади: имкониятларни аниқлаш, меъёрларни четга чиқ.иш сабабларини ечишда, айрим цехлар ва участкаларда ишни қри-қдрсиз бажарилишини аниқлашда.

Иқтисодий таҳлил қилишда асосий манба булиб цех ва қисмлар фаолиятининг тезкор ҳисобга олиш ва ҳисобот маълумотлари хизмат қилади. Тезкор ҳисобга олиш ва ҳисобот асосий ишлаб чиқ.ариш курсаткичларини ба-жарганлик даражаси ҳақ.ида қунлик ва сменалик билдиргичларидан, ишбай ишчиларнинг иш меъёрини ба-жарганлиги ҳақ.идаги ҳисоботлардан, усқуналардан фой-даланиш буйича техника ҳисоботларидан ва бошқа тезкор ҳужжатлардан иборат бўлади. Цехларнинг бошлиқ.-лари тезкор ҳисобга олишнинг қуп маълумотларини ён дафтарларига ёзиб қуядилар. Ёзувларнинг мазмуни ва тар-тиби ТХК ва ЖТ (ишлаб чиқариш) жараёнининг бори-шига тезкор аралашиш ва зарур ахборотларни цехдан та-шқарига бериш имкониятини яратиши лозим.

Бир канча хрлларда иктисодий тахлилнинг кушимча манбаи сифатида корхонанинг статистика ва бухгалтерия хисоботи маълумотлари жалб кдлинади. Бу маълу-мотлар ойлик, чорак, ярим йиллик ва йиллик булиши мумкин.

Цехларда ва кисмларда ик.тисодий тахлил манбаи сифатида улар фаолиятининг режа курсаткичлари ва хужа-лик хисоби, тижорат хисоби курсаткичларидан фойдала-нилади. Бу курсаткичлар цехлар, к,исмларнинг тезкор ва йиллик режаларида, хужалик хисоби, тижорат хисоби наряд — буюртмаларида, цех ва кисмларнинг тижорат хисобидаги, корхоналарнинг йиллик режалари мавжуд. Махсулот (хизмат курсатиш, иш)нинг хажми, номенкла-тураси, сифати буйича бир меъёрда ишлаб чикдриш, мех-нат унумдорлиги, ишлаб чикариш харажатлари буйича режани бажариш даражасининг курсаткичлари жуда му-хим хисобланади.

Шундай килиб, автомобилларга ТХК корхоналарининг цехларида ва кисмларида тезкор х.исобга олиш жараёни-да куйидаги манбаларни тавсия этиш мумкин.

Ишлаб чикариш (хизмат курсатиш) дастурининг ба-жарилишини тахлил к.илиш учун: тезкор х.исоб маълумотлари: хизмат курсатиш х,ак.ида буюртма-нарядлар; бажарилган иш (хизмат) топшириш х.акидаги х.исоб маълумотларининг аналитик жадваллари ва маълумотлари; ускуналарнинг бекор туриб к.олиши х.акидаги маълумотлар; цех ишининг техник-ик.тисодий курсаткичлари ойномаси; иш нарядлари; махсулот (хизмат курсатиш) сифати хакидаги маълумотлар ва тезкор хисобнинг бошк,а маълумотлари; режали хужжатлар: цехлар ва ишлаб чикдриш ускуналарининг киска вакт (ой, ун, кунлик, сутка, смена- учун тезкор режалари; хужалик хисоби, буюртма-наряд-лари; цехлар, участкаларнинг мажбуриятлари, тижорат хисоблари; хизмат курсатиш ускуналаридан фойдаланиш-нинг режали меъёрлари ва меъёрномалари.

Цехда ва кисмда мех.нат ва иш хаки буйича режа топ-ширикларининг бажарилишини тахлил к.илиш учун куйи-даги маълумот ахборот манбаи

булиб хизмат килади: иш кунини сурагга олиш ва уз-узини сурагга олиш, хроно-метражли кузатиш, ишчиларнинг касби ва разрядлари буйича меъёромаларнинг бажарилиши даражаси, хизмат курсатиш (мах.сулот)га талаб килинадиган меҳнат ҳақидаги, ишчиларнинг иш вақтидан фойдаланишлари туррисидаги, уларга иш ҳақи ёзиш ҳақидаги маълумотлар. Шунингдек, таҳлил учун режали техника-иқтисодий меъёромалар ва вақт меъёрлари, ишловчилар сони, хизмат курсатиш, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил қилиш, тариф ставкалари, чакана нархлар, амалдаги қонунларга мувофиқ ҳар қил қўшимча ҳақи, ва туловлар жалб қилинади.

Барча харажатлар буйича режаларнинг бажарилишини таҳлил этиш манбалари сифатида қуйидагилар хизмат қилади.

Дастлабки маълумотлар ва тезкор ҳисобга олиш маълумотлари: тегишли турдаги хизмат курсатишларни бажариш учун ҳақиқатда сарфланган ҳом ашё, материал, ёнилғи ва энергия ҳақидаги бошланғич маълумотлар (ойномалардаги ёки ўзи ёзадиган приборлардаги ўзувлар, лимит карталари, материал олиш учун бир марталик та-лаблар ва бошқд дастлабки ҳужжатлар); нарядларга, ишга чиқиб жадвалларига ва бошқд дастлабки ҳужжатларга ёзилган меҳнат сарфи ҳақидаги дастлабки ахборотлар; цех, участканинг ҳужалик ва тижорат ҳисоблари фаолияти на-тижалари ҳақидаги тезкор ҳисобга олиш маълумотлари (хизмат курсатиш иши буйича харажат унсурларининг ҳисоботи, хизмат курсатиш харажатларининг сметалари, ускуналарни сақлаш ва ишлатиш буйича харажатларнинг, цех харажатларининг сметалари ва хоказолар).

Тезкор режалаштириш маълумотлари: ҳом ашё, материал, энергия, меҳнат сарфлашнинг режали солиштирма меъёрлари; хизмат курсатиш иш турлари буйича харажатнинг ҳар бир унсурлари, ускуналарни сақлаш ва ишлатиш буйича харажатларнинг, цех харажатларининг сметалари ва бошқд, режали ҳужжатлар; таҳлил қилинаётган даврда ташкилий-иқтисодий тадбирларини жорий қилиш натижасида харажатни камайтириш орқали режалашти-риладиган тежам.

Хом ашё, материал, ёнилги, энергия ва бошка мод-дий материалларни мутлак. сарфлашнинг, махсулот бир-лиги ёки операция учун мех.нат сарфлашнинг энг куп даражада мумкин булган хажмини акс эттирувчи кунда-лик техник-иктисодий меъёрлар.

Автомобилларга ТХК корхоналари фаолиятини аналитик иш тажрибасида к.айд килинган манбалардан таш-кари, карточкалар, кайдномалар, ойномалар тарикаси-даги дастлабки хисобга олиш маълумотларидан, шунинг-дек корхонанинг ойлик статистика х,исоботи маълумотларидан фойдаланилади.

Автомобиль транспорти хизмати курсатиш тизимида хам, корхонада хам ушбу цех, к.исмда амал к.илаётган моддий ва мехнат меъёрномаларини иктисодий тахлил килиш учун бошлангич база булади деб х.исоблаш мумкин. Унга материал, ёнилги, энергия сарфлаш меъёрно-малари ва меъёрлари, ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш) меъёрлари ва мех.нат сарфи меъёрлари, таъмирлаш меъ-ёрномалари, хизмат курсатиш ускуналаридан фойдала-ниш меъёрлари ва меъёрномалари ва хоказолар киради.

Корхонада мех.натни ташкил килиш айрим иш урин-ларини ташкил к.илишга асосланади. Албатта, бу фак,ат шундангина иборат эмас. Иш уринларини ташкил к,илиш-ни такомиллаштириш буйича ташкилий — техник, техно-логик — ижтимоий тадбирлар тизими (мех,натни ташкил Килишнинг технологик асосларини такомиллаштириш, иш урнини режалаштиришни ва жих,озлашни такомиллаштириш, иш урнига хизмат курсатишни такомиллаштириш, мех.нат усулларини такомиллаштириш, иш урнида мех,нат шароитларини такомиллаштириш)га боғлиқ..

Шунингдек, мех.нат ва дам олишнинг илмий жихдт-дан асосланган режалари: сменаликнинг тунги смени-ларида иш вақтини к.иск.артирадиган ок.илона жадваллари-ни; дам олишнинг канча давом этиши ва кай вак.тга белгилашни тулик. аниқлашга асосланган ички смена режим-ларини; ишчанлик к.обилиятини юксак даражада сак/гаш имкониятини берадиган

ишлаб чиқариш гимнастикаси ёки танаффуси, мусиқа сингари воситаларни жорий қилиш катта иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга.

Иқтисодий таҳлил қилишдан мақсад корхона ходимлари томонидан бажариладиган барча ишлардан тушган пулнинг ҳажми, ТХК ва ЖТнинг номенклатураси, сифати ва меъёри бўйича режанинг бажарилиш даражасини белгилашдан, шунингдек ички ишлаб чиқариш резервларини ва улардан оқилона фойдаланиш йулларини аниқлашдан иборат. Резервларнинг миқдорини аниқлаш РОЯТ муҳим аҳамиятга эга.

Бу ерда корхонанинг ишлаб чиқариш фаолиятининг натижаларини баҳрловчи курсаткичлардан бири хизматнинг умумий харид ҳажмидир, у эса фискалларга тегишли автомобилларга ТХК ва ЖТ бўйича маиший хизмат харид ҳажми, ташкилот ва корхоналарнинг буюртмалари-ни бажаришдан тушган пул, харид қилиш жараёнидан тушган пул, транспорт воситаларини саклаш бўйича тушган пуллар ҳажми билан характерланади.

Таҳлил одатда режанинг бажарилишини умумий баҳрлашдан бошланади. Бунда хизмат курсатиш бўйича топширик қандай бажарилганлиги, утган даврдагича нисбатан ишлаб чиқариш даражасида ўсиш бўлган бўлмаганлиги, тугалланмаган иш (махсулот) қолдиқларидаги ўзгаришлар режанинг бажарилишига қандай таъсир курсатганлиги, меҳнат унумдорлиги ва хизматлар аниқланади.

Курсаткичларнинг ўзгаришини таҳлил қилиш учун хизматнинг умумий харид ҳажмининг мутлақ ўсиши ($A_{\text{пр}}$), ўсиш суръати (T), мутлақ ўсишнинг 1% га тугри келади-ган қиймати ҳисобланади.

Мутлақ ўсиш ($A_{\text{п}}$) — бу утган йил (Y_6) ва режалаштирилган йиллардаги (Y_0) хизматнинг умумий харид ҳажмининг айирмасидир

$$A = Y - Y_0, \text{ Сум}$$

7 – Мавзу: КОРХОНАДА ХУЖАЛИК

ЮРИТИШНИ БОШКАРИШ

Режа:

1. Корхонада хужалик юритиш усуллари ва уларнинг тамойиллари
2. Корхонада хужалик ҳисобини тадбиқ этиш ва ундан фойдаланиш тартиби
3. Меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармасини аниқлаш
4. Ижара муносабати шароитида хўжалик ҳисобининг ривожланиши

Хужалик ҳисобининг моҳияти ва мазмуни - Корхоналар уз фаолиятини хужалик ҳисоби ва тижорат ҳисоби усуллари ёрдамида амалга оширадilar.

Корхоналар ихтиёрийлик асосида иттифокда, хужалик уюшмалари ва, концернларига ҳзмда фаолиятни мувофиқлаштириш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, таъминлаш, тегишли давлат органлари ва узга органларда, шунингдек, ҳаттоки ташкилотларда умумий манфаатларни ҳимоя қилиш мақсадида тармок., минтақа, ҳудудли ёки узга тамойил асосида бошқариш бирлашмаларга кушилишлари мумкин. Корхоналарнинг узаро келишилган қарорига мувофиқ айрим ишлаб чиқариш (хизмат курсатиш) — хужалик вазифаларини ва бошқариш вазифаларни марказлаштирилган бажариш бирлашма зиммасига юклатилиши мумкин. Бунда Корхоналарнинг моддий манфаатдорлиги ва нисбатан мустақиллиги, шунингдек марказлаштирилган бошқариш талаблари ҳисобга олинади.

Хужалик ҳисоби иқтисодий категория сифатида давлат билан унинг қўйи хужачик бугинлари уртасидаги муносабатлар тизимини ташкил этади, бу тизим орқали меҳнат жамоалари манфаатлари билан давлат манфаатларининг бирлигига эришилади. Хужалик ҳисоби марказлаштирилган бошқарувни товар-пул муносабатларидан ҳамда бо-зордан кенг фойдаланиш билан кушиб олиб бориш имконини беради. У режалилик билан товар-пул муносабатлари уртасидаги зиддиятларни ҳал қилишга кумаклашади.

Хужалик хисоби юкрридан бериладиган буйруклар, хужаликни юритиш, давлат мулкидан самарали фойдаланиш х.ак.идаги курсатмаларни шахсий ва умум манфа-атлар билан борлашнинг иктисодий усулидир.

Хужашк юритишнинг талаблари, шакллари, ташкил топтириш, хисоблаш тартиби, корхона ҳукукини кенгай-тириш, иктисодий меъёрономалар тизими, х.ак.тулаш жам-гармасини аниклаш усули, ижара муносабатлари, хужа-лик юритиш шакллариининг ривожланишлари хдмда ижа-рај х.иссадорлик корхонатари, ассоциациялар, транспорт-экспедиторли тижорат фирматри ва марказлари, шахсий мех.нат фаолиятлари республикамининг истик.болда таракдий этишига пойдевор булади.

Хужатик хисоби давлат хужашк юритишининг талаби, жамиятдаги хужалик механизмнинг муҳим таркибий қис-мидир. У корхоналар, ташкшютлар, хиссадорлик жамият-ларининг хужалик мустиқиллиги; уз харажатларини узи қрнлаш, уз-узини молиялаш, ишлаб чиқ.ариш (хизмат курса-тиш) — хужалик фаолияти натижатардан моддий манфаат-дорлик ва жавобгарлик каби қ.оидатрни талаб қдлади.

Хар ХИ.Т мулкчи-тик шакллари (**давлат мулки**; унинг тасарруфидан чиқ.ариш — ижара муносабатлари, хусусий-лаштириш, хиссадорлик; **жамоа мулки** — давлат мулкини корхона жамоаси сотиб олиши, бадал тулаб корхона қуриш, акциялар чиқариб, ујгарпп сотиш ёки шу каби бошқа йулар орқ.а.чи пайдо булади; кооператив мулки; **шахсий мулк, ШМФ; кх'шма** мулк) учун хужалик х.исоби муносабатларининг ша!ошари бир хил эмас. Тармок. ме-зонига қ,араб тоифалаш мустиқсно булолмайди.

Кейинги вак,тда "меъёрга мувофик." ва "меъёрга му-вофик,булмаган" (тижорат хисоби) хужалик х.исоби қ^улла-нилмақ.да.

Хозирги бозор муносабатига утишнинг бошлангич босқичида хужалик х.исобининг так,симлаш мезонига қараб

ажратиш шакллари (андозалари) тулалигича сақданиб қ.олмади. Жумладан, солиқлар, чегирмалар меъёри ва тур-лари узгарди. Иккинчи томондан, корхона мулкларини давлат тасарруфидан чиқариш ва

хусусийлаштириш хужалик юритишда муҳим аҳлият касб этади. Бу эса тижорат ҳисобига эътиборни оширади.

Давлат корхона-ишари уз фаолиятларини тижорат ҳисоби буйича (яъни тижоратлаштириш), хусусий корхоналар эса корхонага хужайинликни (эгатикни) ривожлан-тириш тачаблари асосида юргизади (яъни корхоналарни хусусийлигига асосланади).

Тижоратлаштириш — хужалик юритиш ютуқларига ва бозорга мулжалланган ҳамада иқтисодий таҳлилни тушуниб етишни (англашни) яхшилаш ва худди шу йусинда рақобатлаштириш қўбиллятига етишишдир.

Хусусийлаштириш — ишлаб чиқариш воситаси (автомобиль, фанспорти, автомобилни кутариш жихозлари; асбоб ва усқуналар, дастгоҳ, лар, таҳхислаш станциялари, иншоотлар, бинолар)га хусусий эгаллик қилишга, хусусан, автомобилга ТХК да эса хусусий рақобатли иқтисодни яратишга, хизмат қўрсатиш воситасини оқилона иш-латишдаги сифатли техникдизмати қўрсатишга асосланган (рақобат таъсир қўрсатиб турган ҳолда).

Тижоратлаштириш — ходимларни узига хос фойдаси-ниш харажатлари, ижтимоий хизмат харажатлари буйича таъминлашни камайитириш; бозорни яхши узлаштириш ва хизмат ҳақини ошириш ҳисобига даромадни ошириш тушунилади.

Хусусийлаштириш — маблақ (сармоя)ни бериш, ишчи қўчларини бошатиш, сиёсий назоратни бошаштириш, "ноу-хоу" (узим биламан) менежментининг бўлмаслигидир.

Хужалик ҳисобини амалга ошириш тамойиллари Корхона хужатик ҳисобининг моҳияти учун асосий тамойиллари орқали намоён бўлади. Бу асосий тамойиллар: бугинлар, бригадаси, цехлар, бутун бир корхонанинг узларига далолатнома билан бириктирилган асосий маблағлар ва ажратилган моддий ва пул воситаларидан тез-қўр-хужатик жихатдан мустакил, ўтик; хизмат қўрсатиш ва . ишлаб чиқариш харажатларини уз-узини қўқшаши ва фойдалилигини, хизмат қўрсатиш ва ишлаб чиқариш рентабел-лигини

таъминлаш; хизмат курсатиш ва ишлаб чиқариш жамоаларининг уз меҳнати натижаларидан моддий манфаат-дорлиги ва моддий масъулияти; хизмат курсатиш ва ишлаб чиқариш жамоасири уз фаолиятини сум ёрдамида назорат қилиш; молия ҳисобларининг хизмат курсатиш ва ишлаб чиқариш жамоаларининг фаолият натижаларига бокчиқлиги; сут-ка, ун кунлик, ой, чорак, йил ва бошқа даврлардаги пировад натижақари буйича бўлинмачар фаолиятини баҳрлаш; хизмат курсатиш ва ишлаб чиқаришнинг ҳал қилувчи муҳим "тор" нуқтақарига иққиламчи назоратлар урнатиш ва бунда ишнинг рентабеллиги таъминланса, назорат қилишни амалга оширувчи масъул шахсларга муқофот бериш.

Хужалиқ ҳисобини амалга оширганда ҳар бир қорҳона энг кам меҳнат ва маблағ сарфлаган ҳрлда хизмат курсатиш-ни ёки ишлаб чиқаришни таъминлаши, маҳсулотни харид ёки савдо қилишдан тушган маблағ қорҳона харажатларини қрилаши билан бирга, фойда ҳам беришга эришиши лозим.

Қорҳона уз фаолиятининг натижақарига жавоб бери-ши, ташаббус курсатиш имқонига эга бўлиши, уз қдрор-ларини қабул қила олиши учун у муайян даражада тез-қор-хужалиқ мустанқ,иллигига эга бўлмоғи лозим.

Хужалиқ ҳисобида фаолият курсатадиган қорҳона хизмат курсатиш жараёнини амалда ошириш учун асосий ва айланма маблағлар билан таъминланади, қредит олиш ҳуқуқига эга бўлади. У давлат томонидан ажратилган мулк-дан фойдатаниш, унга эғалиқ қилиш ҳуқуқ.уқ.ини амалга оширади. Хужалиқ ҳисоби асосида ишловчи қорҳона мустанқ-талиқ мувоғанатда бўлиб, хужалиқ фаолияти натижата-рини ҳисобга олишнинг тугал тизимиға эга. Банкда унинг ҳисоб рақами бўлиб, белгиланган тартибда унинг узи ҳом ашё етқазиб таъминлайди.

Хужалиқ юриштишнинг бундай шароитида қорҳоналарга давлат буюртмаси қекланган бўлади. Амалий фаолиятда хужалиқ юриштишдағи хужалиқ ҳисоби усулининг барча тамойил-ларидан моҳирона ва мажмуи фойдаланиш айниқ.са зарур.

Бошқаришни амалга ошириш механизмлари

Фаолият курсатаётган корхона-лар давлат бошқаруви ва нодавлат бошқарув усулларида бўлади.

Иккинчи гуруҳ. ҳар хил уюшмалар ва бозорларда сотиш, олиш, фойдаланиш ва бахрлар ҳақида келушувлар билан боғлиқ., шунингдек маблаг бисотхонаси (жамгарма банк-лар), маҳсулотлар ва жамгармачар бозори, ярмаркатар, улгуржи савдо марказлари, чет эл пулларида "ким ошди" савдоси, ахборотлар тизими кабилар ҳақида шурулланув-чи олий институтлар билан боғлиқ.. Бунинг учун бозор тизими катта имкониятларга эга.

Давлат бошқаруви усулидаги АТК ва автомобилларга ТХК корхоналари таъминловчи корхоналар ва фуқаро-лар, ташкилотлар уртасида тузилган шартноматар ва автомобиль эгачарининг буюртмачарига асосланади. Бозор механизмини тулдириш ва узгартиришда давлат асосий куч бўлиб қрлади. Ижтимоий ҳаётнинг ҳар хил соҳалари-га таъсир этиб давлат ҳар қандай жамият ҳаётида муҳим вазифасини бажаради.

Давлат тасарруфидан чиққан корхоналарнинг купа-йиши муқаррар. Бундай корхоналарда туб узгаришлар бўлади, аммо улар бундай таъсир курсатишни рад этиш-дан иборат эмас, балки бошқача хусусиятда (хусусий мулкчилик шаклларида) таъсир этади. Шунга биноан иктисодиётдаги давлатнинг ролига бизнинг карашларимиз тубдан узгариши лозим.

Давлатнинг режалаштириш қисмида жидий узгаришлар бўлади. Режаташтиришни янгича (технологияси) ишлаб чиқиш тартиби ва шу усуллар тавсифининг таркибий қисмига қуйидагилар қиради: узок, муддатга башорат қилиш, ижтимоий-иктисодий таракқиётнинг ривожчанишини режалаштириш, иктисодиёт таракқиётининг асосий муаммо-ларини фикрлаш тизимини аниқлаш ва ишлаб чиқиш.

Давлат режасининг андозасини бажармок. учун узаро боғлиқ. бўлган уйғун бирлик ташкил этган жараёнлар бут-лигидан иборат мақсадли

дастурга утиб турипти. Бунда таачовга асосланган давлат шартномасини тузиш асосий шакл булиб крлиши лозим.

Шундай цилиб, самарали, юк.ори мехнат унумига эри-шиш йули чекланмаган мех.нат к.илиш ва мех.нат х.ак.и олишга имкониятлар яратишдан иборат, иш х.ак.и учун олинган пул х.исобига инсон узи учун зарур деб билган барча махсулотлар ва хизматларга эга булиши мумкин.

Шуни ёддан чикармаслик керакки, у ким булмасин, уқитувчими ёки талаба, рах.барми ёки оддий ишчи — у

хдр кдцамда бошқариш билан тукнашади. Мисол учун: "автомобилга утирди ва хайдаб кетди" (тирик булмаган табиатни бошқариш). "Китобни олиб бер, углим" (одам-ни бошқариш).

Демак, бошқариш жараёнларини биз хар ерда кузата-миз — тирик организмларда х.ам, инсон яратган автомат-ларда хам, биз яшаб турган жамият хам, фаолият курса-таётган жамоаларда хам. Одатда учта асосий бошқариш сохаларига: тирик ва тирик булмаган (бу ерда инсон он-гига нисбатан) табиатлар, жамият ажратилади.

Корхона ходимлари одамлар оркали таъсир этиб, ми-жозлар ва йуловчилар ташиш ва ахрлининг автомобил-ларига ТХК ва харид хизматини бажариш учун бошка-риш конуни, иктисод крнуни, бошқариш вазифалари, бошқариш тамойиллари, бош[^]ариш усуллари каби меҳанизмлардан фойдаланадилар.

Куйидаги бошқариш к;онунлари маълум: бошқаришда жамият, алохида мех.нат жамоалари ва хар бир ишчи манфаатини бошқаришда тугри ва осилена мослаштиради-ган бошқдришнинг тизим бирлиги к,онуни; ишлаб чиқаришнинг мулкчилик шаклига мое бошқ,аришнинг ижти-мой к[^]онуни; бошқ,аришнинг субъект ва объектларини узаро боғликлик крнуни; бошқ,аришнинг субъекти ва объекти орасидаги турри ва тескари борлик;гик крнуни; ишлаб чик.аришнинг ижтимоий, узлуксиз ва самарали бошқариш к,онуни; бошқ.ариш вазифаларининг узгариш к.онуни; бошқ,аришнинг вазифаларини асосийлаштириш к.онуни; бошқ,аришнинг пороналар сонини

саклаш к.онуни; назоратк.илишнингтарк.алганлик к,онуни; бошқариш-нинг таъсир этиш к.онунларининг бирлик цонуни.

Корхона фаолиятининг самаралилигини сакламок. учун рах.бар иқтисодий конунларни билиши зарур, улар к.уйи-дагилар: жамият аъзоларининг узлуксиз усиб борадиган эхтиёжларини туларок. к.ондириш к,онуни; к.иймат крнуни; меҳнатнинг микдори ва сифатига боглик. х.одца меҳ-нат буйича таъсирлаш к.онуни; меҳ.нат унумдорлигининг доимий усиш к.онуни; жамқариш к.ОНУНИ.

Бошқариш тизими ва бошқ,ариш объекти нималар ^илиши кераклигини ифодаловчи ишлар тури — бу **бош-қ,аришнинг вазифасидир.** Бошқариш доирасида меҳ.натнитак,симлаш ок,ибатида вазифалар ажратилади, улар куйи-дагилар: ташкил этиш, режалаштириш, х.исобга олиш, таҳлил К.ИЛИШ, назорат к,илиш, башорат к.илиш, мойил-лик, ечим қабул к.илиш, меҳ.наг ресурсларини самарали бошқариш, унумдорликни бошқариш.

Корхона фаолиятини бошқ.аришда к.уллашладиган механизмлардан бири **бошқаришнинг тамойиллари**, улар куйидагилар: ижтимоий, иқтисодий, ташкилий, сиёсий (Ф. Тей.чорнинг асосий тамойиллар тизими, Г. Эмирсон-нинг самарадорлик (унумдорлик) тамойили, Файол буйича бошқаришнинг асосий тамойиллари, ташкил этиш ва бошқариш к.онунлари х.ак.ида).

Бошқ,ариш усуллари: маъмурий-хукукий усуллар, иқти-содий усуллар, ижтимоий-руҳий усуллар, мафкуравий усуллар, ташкилий усуллар,

Шундай к.илиб, корхонани бошқариш фак,атгина бош-қ,аришнинг крнунлари, усуллари, вазифалари, тамойиллари х.ак.ида билимлар та-таб к.илибгина к.олмасдан, самарали ишлаб чиқаришга олиб келувчи муайян хужалик х.олатларини х.исобга олган х.олда бир вақ.тда уларнинг ҳар хил комбинацияларида куллаш лозим.

Меҳнат жамоалари хизмат курсатиш фаолиятининг хусусиятини ҳисобга олган х.олда хужалик х.исобининг у ёки бу иқтисодий андозасини

танлайдилар, уларнинг ҳар бири ўзига хос ҳужалик ҳисоби даромадини (фойдасини) ву-жудга келтириш ва таксимлаш усулларини белгилайдилар.

Ҳужалик ҳисобининг биринчи андозасида АТКнинг фойдасини белгиланган меъёр бўйича таксимланади. Ундан давлат бюджетига даромад солиғи ва иш билан таъминлаш жамғармасига ажратма утказилади. Сунгра ҳосил бўлган корхонанинг ҳужалик ҳисобидаги фойдасидан юқри муассасалар учун келишилган шарт асосида пул маблағи ажратилади. Шундан кейин корхонанинг ихтиёрида қолган фойда, шу корхонанинг низомига асосан, қуйидаги жамғармаларга таксимланади:

— моддий рағбатлантириш;

жамоанинг ижтимоий ривожланиши;

ишлаб чиқариш, фан ва техника гаракчилиги.

Кейинги икки жамғармадан беш фоиз ҳисобида АТК-нинг захирасидаги жамғарма ҳосил қилинади. Бунда иш хақи маблағини корхонанинг барча фаолиятларида ба-жарилган иш ҳажмига нисбатан (ташилган юқнинг ҳажми, юқ айланмаси, техника хизмати курсатиш ва таъмирлаш ишларининг ҳажми ва бошқалар) меъёрлар асосида мус-тақил ҳисобланади.

Шундай қилиб, ҳужалик ҳисобининг биринчи андозасида ишчи ва хизматчиларга туланадиган маош меъёрга мувофиқ муҳтор ташкил топган иш хақи жамғармасидан ва корхона ихтиёрида қолган фойда ҳисобига ву-жудга келган моддий рағбатлантириш жамғармасидан ташкил топар экан. Демак, ҳужалик ҳисобининг даромади иш хақи жамғарма-си ва корхона ихтиёрида қолган фойдадан ташкил топади.

Ҳужалик ҳисобининг 2 андозаси жамоа даромадини меъёрга мувофиқ таксимлашга хизмат қилади, яъни гашиш ва бошқа хизмат, ишлардан тушган пулдан аввал қушимча даромад солиғи, сунгра моддий ва турли солиқлар, ажратма-лар чегириб ташланади. Корхонанинг ҳисобли даромадидан давлат бюджетига даромад солиғи, сунгра корхонанинг ҳужалик ҳисобидаги даромадидан эса юқри муассасалар учун келишилган шартнома асосида пул

маблаг и ажратилади. Қўлган даромад корхонанинг низомига асосан 2 андаза бўйи-ча қўидаги жамғармаларга так,симланади:

меҳнатга ягона ҳақ. тулаш;

жамоанинг ижтимоий ривожланиши;

ишлаб чиқариш, фан ва техника таракқийети.

Кейинги икки жамғармадан эса беш ғойиз ҳисобида

АТҚнинг захирасидаги жамғармаси ^осит қилинади.

Хужалик ҳисобининг бу андазасида шу ҳақ,и ва моддий рағбатлантириш маблағлари алоҳида вужудга келтирилмайди, аксинча "Меҳнатга ҳақ, тулашнинг ягона жамғармаси" бунёд этилади.

Хужалик ҳисобининг 1 андазасида иқтисодий рағбатлантириш жамғармасининг миклорининг узғариши (қўпайиши ёки қамайиши) олинган ғойданинг узғаришига (қўпайиши ёки қамайишига) бевосита боглиқ, бўлади. Аммо жамоага туланадиган иш ҳақи.ига унинг хужалик

ҳисоби ғойалиятининг натижаси таъсир этмайди, чунки иш ҳақ,и ва моддий рағбатлантириш жамғармалари алоҳида (ҳолис) бунёд этилади. Масалан, агар жамоа қўп ёки оз ғойда курса ҳам, бу асосий иш ҳақи,ига таъсир курсатмайди, у ҳар қандай ҳолатда узгармай қолаверади. Шунини тақидлаш керакки, корхонанинг ишчи ва хизматчилари-га туланадиган маънавий (умумий иш ҳақи) меъёридаги иш ҳақи жамғарасидан ҳақда корхона қўрган ғойдани меъёр бўйича так,симланган моддий рағбатлантириш маблағидан қўшимча муқофот қўринишида ҳосил бўлади. Шундай қилиб, АТҚнинг жамоаси 1 андозани танлаб иш ҳақи даражасининг қам узғаришига эга бўлади.

Хужалик ҳисобининг 2 андазасида иш ҳақ,и ва моддий рағбатлантириш маблағлари биргалиқда қўшилиб "Меҳнатга ҳақ, тулашнинг ягона жамғармасини" ҳосил қилади. Агар биринчи ҳолда рағбатлантириш жамғармасининг улчами ғақат олинадиган ғойдага боглиқ. бўлган бўтса, иккинчисида хужалик ҳисоби даромадининг микдори рағбатлантириш ва

иш хаки жамгармаси улчамдарига туфидан-тугри таъсир этади, яъни даромад қанча юқори бўлса, улар шунча қўп (катта) бўлади.

Меҳнатга ҳақ, тулашнинг ягона жамгармасини вужудга келтириш қатор афзалиикларга эга. Аввало у ишлаб чиқариш жамгармаларидан самарали фойдаланиш билан ҳо-димлар оладиган пул улчами орасидаги боғлиқ[^]чиқни ута аниқ, ифодалайди. Агар хужалик ҳисобининг 1 андозаси меъёрга мувофиқ. фойдани тақсимлашга асосланган бўлса, моддий неъматларни тежаш ёки беҳуда сарфлаш факт,ат иқтисодий рағбатлантириш маблағининг улчамига таъсир этса, иккинчи андаза барча меҳнатга ҳақ. тулаш жамгармасига ута таъсирчандир. Иккинчи андоза неъматларни жадал тежашга қаратилган, барча жамоанинг меҳнат самара-дорлигини оширишга моддий қизиқишини қучайтиради.

8 – Мавзу: САМАРАЛИ БОШКАРИШ ВА ХИЗМАТ КУРСАТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Режа:

1. Корхонани самарали бошқариш
2. Корхонада ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича кўрсаткичлар
3. Меҳнат унумдорлигини ошириш бўйича бошқариш

Самара ва самарадорлик тушунчалари - Ишлаб чиқариш ёки хизмат курсатиш самарадорлиги—пировард натижаларнинг - фойдаланила-диган ёки сарфланадиган неъматлар хажмига нисбати. Корхона самарадорлиги уни самарали бошқаришга боғлиқ,.

Самара-корхона олдида қўйилган мақсадага қўл етказиш фаолият натижаси. Хизмат курсатишга ёки ишлаб чиқаришга иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий самарани факторлар қўлади.

Иқтисодий самара корхонада яратиладиган истеъмол қилинматларни ва унга сарф бўлган харажатларни ифода қилади.

Ижтимоий самара иш кучининг ривожланишини, бевосита меҳнат жараёнида унинг ижтимоий ўсишини билдиради.

Корхонани самарачи бошқариш — бу корхона фаолиятининг самарадорлигидир. Гарчи бошқарув ўзида жамоа ва хизмат курсатишнинг алоҳида аммо таркибий қисмини ифода қилса ҳам бошқарув фаолиятининг пировард натижалари тегишли хизмат курсатиш ёки ишлаб чиқариш бўлинлари хужалик юритишининг пировард натижатарига таъсир қилади. Улар иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий таъсирга эгадир.

Иқтисодий натижалар миллим даромаднинг курсаткичлари, соф даромад, фойда, натура қўланишида баҳрланади.

Ижтимоий натижалар ҳар бир ишчи шахсан ва бутун меҳнат жамоасининг ҳар томонлама ривожланишида тула-роқ, намоён бўлади. Бу, ўз навбатида, малака ва умумий маданиятнинг ўсиши билан, меҳнат ижтимоий

тавсифи-нинг ривожланиши билан, омма ижтимоий фаоллиги-нинг усиши билан, кишилар ҳаёт фаолиятининг яхшила-ниши билан борлиқдир.

Сиёсий натижалар орасида миллий ижтимоий тузум-нинг халқаро майдонда обрӯ-эътиборга эга бўлиши, тин-чликнинг мустахкамланиши ва унинг позицияларининг мустахкамланиши алоҳида аҳамиятга эга.

Корхона фаолиятини бошқаришнинг пировард натижалари турли тавсифга эга бўлганлиги сабабли яхлит ва узаро алоқадор бўлган иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий самара ва самарадорлик мезонлари туррисида аниқ, тушунчага эга бўлиш фойдадан холи эмас.

Корхонада ишлаб чиқариш ёки хизмат курсатиш тушунчалари ишлатилади. Ишлаб чиқариш кенг маънони билдиради, айрим мамлакат доирасида "миллий (халқ.) хужалик", "мамлакат иқтисодиёти" деган тушунчалар билан айна бир хилдир.

Тузилиши жиҳатидан ишлаб чиқариш турли ишлаб чиқариш ячеикаларидан (иш урни, бригада, кием, цех, корхона, ишлаб чиқариш ассоциациялари, концерн) ва хужалик тизимларидан (машгакат, республика тармок. бирлаш-малар, тармоьутар, иқтисодий туманлар) ташкил топали.

Ишлаб чиқарувчи кушар билан муносабатларининг бирлиги сифатига к.араб бошқ.арттиши лозим.

Меҳнат ресурслари, предметлари, воситалари — ишлаб чиқариш элементларининг жами ва узаро алоқасидан иборат бўлиб, унинг махсус уз и га хос тараккиёт қонунлари булади. Бу ҳол ишлаб чиқаришга алоҳида тизим сифатида қарашга ва ишлаб чиқаришни бошқаришни бошқаришнинг мустақил тури қилиб ажратишга имкон беради ва уни махсус урганиш керак булади.

Корхонани самарали бошқариш учун унинг тузилишини аниқ, билиб, микёсига қараб мое ечим қабул қилиш лозим. У қуйидагилар:

бошқарилувчи кичик тизим билан бошқарувчи кичик тизимларнинг муносабати-кишилар уртасидаги муносабатдир;

ишлаб чик.аришни бошк.ариш — ходимларни бошк,а-ришдир, улар уз навбатида мех.нат воситаларини бошк,а-радилар;

ишлаб чикаришни бошк.аришнинг тузилиши — бошк.а-рув максадларини ама.тга оширувчи ва вазифаларини ба-жарувчи бир-бири билан боғланган турли бошк.арув орган-лари ва бугинларининг жамидир. Унинг асосини, авва-ло, ишлаб чик.ариш тузилишининг узи ташкил этади. Бошк.ариш объектлари булмаса, унинг субъектлари ҳам була олмайди. Демак, бошкарувчи кичик тизимнинг асо-сида бошқари,чувчи кичик тизим ётади. Бошқаришнинг объектлари, вазифалари ва максадлари унинг ташкилий тузилишини белгилаб беради;

корхонани бошқаришнинг тузилиши — бу тизимнинг турли боскичида жойлашган ва корхонанинг ишлаб чик.ариш тизими сифатида ишлашини таъминлайдиган узаро борлик. бошк.арув органларининг йигиндисидир^

Корхонани самарали бошқариш йуллари - Ишлаб чикариш жараёнидаги узгаришларга к,араб бошқариш жараёни ва тузилмаси ҳам доимо такомиллашиб боради. Ишлаб чикариш жараёнини ташкил этиш узгаради х.амда бошк.ариш бугинлари буйича вазифа.тарни так.симлаш х.ам эскириши мумкин. Бошк.а-риш жараёнларини ташкил этишнинг асосий мезонлари, уларнинг унсурларини танлаш ва шакллантиришга (ки-тобнинг биринчи булими деярли шунга к.аратилган) самарали бошқаришнинг асосий йуналишларидан бири. Соат механизмнинг керак булмаган буюми йук. булга-нидек, корхона самарали фаолият курсатиши гун купгина механизм ва омилларга эътиборни ошириш лоЛшх;Ма-салан, корхона ихтиёридаги маблаглардан яхши фойда-ланиш, янги гоялар ва технологияларни жорий этиш, инсонни маънавий баркамоллика етказиш, рах.барнинг билимли ва маданиятли булиши, молия воситаларини окштона бошк.ариш, хужалик ва тижорат хисоби усулла-ридан унумти фойдатаниш, бошкарув мех.натини такомиллаштириш ва яна бир катор асосий йуналишлар ва ошулар корхонани самарали бошқариш воситаларидир.. х Бошқаришни ташкил этишнинг асосий мезонлари:

стратегик ишлаб чик.аришни оптимал ташкил этиш ва ута ихтисослаштириш; жуда майда бир хил ишлаб чика-ришни*тугатиш; ишлаб чикаришни бошқаришнинг автоматик тизимини жорий этишни таъминлаш имконини берувчи бошқариш вазифаларини бозор талабига мослаш-тириш ва ихтисослаштириш; бошқариш тузилмасида бос-қ,ишларнинг куп булмаслиги. бурчлар ва хУКУКларнинг аниқ, чегараланганлиги. бошқаришнинг оддий, пухта ва тежамли булишини таъминловчи хужжатлар шакллари-ни бир хил (унификация) килиш.

Юқрридаги тавсиялар буйича корхона фаолиятига нима билан кай даражада самара беришини к.искача куриб утаил и к.

Корхона ихтиёридаги маблаглар канчалик яхши фойда-ланилса, корхона ихтиёрига шунча кун фонда крлиши мум-кин. Ишлаб чикариш маблагларидан фойдаланганлик хужа-лик ва тижорат хисобларининг ривожланишига ёрдам бе-ради. Корхона рахбари бирон-бир автомобиль транспорта, асбоб-ускуна. чехнология, хом ашёни харид килишидан олдин бу мабдаглардан корхонада канчалик самарали фой-даланиш мумкинлигини дискет ва эътибор билан хисоблаб чикчшга мажбур. Янги ускуналар ва технологияларни куллаш канча фойда келтириши, бу фойда жамгармачар учун ч'улов беришга, иктисодий рағбатлантириш жамкар-малари учун ажратма.чар кдипчшга етадимийуХми — булар-нинг барчаси олдиндан хисоблаб куйилган булиши керак.

Корхонада янги гоёларни амачда жорий к.ишшни бошқ.ариш етарли даражада мураккаб, ками билан инновация фойда келтиргунга кадар илмий-тадк.ик.очх лойи^а-техника жихатдан ишлаб чик.ариш. ишлаб чик.аришда узлаштириш босқ.ишларини утади. Улар тарак.к.иётини бошқарилишида корхонанинг барча ташкилий тузилиш-лари иштирок этади.

Ишлаб чик,ариш ва хизмат курсатиш хажмини купай-тириш, меҳнат унумдорлигини ошириш. материаллар, ёнилги сарфини камайч'ириш.ва хизмат курсатиш сифа-тини ошириш — булар янги гоёларни жорий кддишнинг ик.тисодий сарамараси дейилади. "

Янги хизмат курсатишлар, буюмлар ва ил гор техноло-гияни яратиш илмий-тадқиқот ишларига, лойидалаш, кон-структорлик, технологик ишчарга, цех ва қисмларни қайта қуришга, янги усқуналар сотиб олишга, механизациялаш ва автоматлаштириш воситаларини, янги мосламаларни, асбобларни тайёрлашга, уларни тузатишга ва ишлаб чиқаришга туширишга, ходимларни ўқитишга маълум миқдорда маблағ сарфлашни талаб қилади. Янги гоёни лойиҳалаш-тириб, уни ишга туширилганидан кейин олиниши мумкин бўлган самарани уни олиш учун қилиниши лозим бўлган сарфлар билан таққаролаш янги гоёнинг иқтисодий самарадорлиги, уни яратишнинг ва жорий этишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақида тасаввур беради.

Янги илгор рояни амалда жорий этишнинг мақсадларга мувофиқлиги ҳақидаги масалани ҳал этишда факат бевосита иқтисодий натижаларни эмас, балки меҳнат шароитини яхшидашга, техника ва технологияларнинг таъсири, шунингдек, гоёнинг бутунлай янги илмий гоёларга асосланган, бозор муносабатида иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун бўлмаган салоҳиятининг имкониятларини ҳам ҳисобга олиш керак.

Бозор муносабатида нархи паст ва сифати юқори маҳсулот, хизмат курсатиш ва ишчаргина рақобатбардош бўла олади. Курсатилаётган хизмат сифатини яхшилаш энг муҳим иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий вазифалардан бири бўлиб келган ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади. Шунинг учун инсон маънавий баркамол ривожланган бўлиши, самарали назоратни ташкил этиш, оқилона ташкил этилган хизмат курсатиш ва бошқариш тизимлари бўлиши керак, юқори сифатли маҳсулот учун тинимсиз кураш олиб бориш лозим.

Инсонни маънавий баркамол ривожланишини бошқариш мамлакат иқтисодиётини ўсиши билан барабар кенг кулакда олиб борилади. А^чбт^, иқтисодиётни ривожлантириш база яратади ва кенгрок имкониятлар беради, аммо қўлдан-қўл ижтимоий муаммоларни автоматик тарзда ҳал қилиб борилмади.

Асосий ижтимоий масалалар мамлакат миқёсида ҳа-ҳ қилинади. Бирок, маълум даражада тезкор-хужалик мус-тақиллигига эга бўлган корхоналар қўлгана аниқ, масала-

ларни ўз имкониятлари ва талабларидан қилиб қилдан ҳолда қилиши мумкин.

Ҳа ҳ бир корхона раҳбари қабул қилган бошқарув ечи-мининг бажарилишида ўзига ҳос равишда, бошқарув жа-раёнида ўзи ўчун тавсифли бўлган, ўз раҳбарлик услуби-ни белгилайдиган усуллар билан ҳаражат қилди. Раҳбарликда мутлақ бир ҳил усул йўқ. Раҳ.барлик услуби раҳ.барнинг ўз қўл остидагилари билан алоқасида, ўлар-нинг ўзаро муносабатида таркиб топади.

Раҳбарда билим даражаси, бошқаришнинг самарали тизимини таъминлашни қилиши, ташкилотчилик қўл-қилити, интизом ва меҳнатга муносабати ижобий бўлса, ўнинг корхонага қўлтирайдиган самараси қовори бўлади. Раҳ.барнинг бошқариш маданияти ижтимоий ҳаётдан ўта салмоқдир, чунки корхона эмас, корхонадаги одам-лар ишлайди, ўларнинг ижтимоий муносабатини шакл-қилишида, ишга бўлган ижобий муносабатини ўсишида ва, натижа, корхона қўлжа ҳаётдан ўсишига раҳ.бар етарлиқ таъсир этади.

Корхона қўлжарий ҳаётдан қўл.қўват бўлса, ишлаб қўл.қилишнинг тактик бошқарилиши қўлқарли бўлгани, стратегик бошқ.қилиш истик.қолли бўлади, қўлжа тизими яхши ишлаётганлигидан қўлатдир, қўлжа усуллари ва қўлжа меҳанизмининг тузилиши қўлатли эканлигини қилдиради, қўл муомиласи ишонқли қўллarga тошқирил-ганлигининг белгисидир, бажарилган ҳараёллар туғри ҳисобга олинган ва иқтисодий таҳлил қилиш ўз самара-қилини қўлаётганидан қўрак қўради.

Хужалиқ ва тиқорат ҳисоблари иқтисодиётни бошқ.қилиш усулининг умумий тизимига қўрувчи ишлаб қўл.қилишга таъсир қўрсатишнинг энг муҳим иқ.тисодий қўси-таларидан қўридир.

Хужалик хисоби формализм ва консерватизм (асраб крлишга ҳаракат килиш)га тоқат қила олмайди. Хужалик ички хисобининг маъноси ҳар бир ишчиға тула етказил-гандагина у муайян ва аниқ, бўлди. Ички хужалик хисоби имкониятларидан тула фойдаланиш — ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг муҳим шартидир. Корхоналар ичида хужалик хисобини такомиллаштириш вази-фаси ҳар бир цехда, қисмда эришилган натижаларга қараб ишчиларни моддий рағбатлантиришнинг таъсирчан тизимини ташкил этишдан иборатдир

Бошқарув меҳнатини такомиллаштириш бўйича ҳар бир тадбир иқтисодий ҳисоб билан асосланмоғи керак. Бошқаришнинг техника воситаларини жорий қилишдан қури-ладиган иқтисодий самарани ахборотларни ишлаш учун кетадиган меҳнатни камайитириш, ахборотларни ишлаш муддатларини қисқартириш ва қабул қилинадиган бошқ.а-рув ечитарини оптималлаштириш натижасида хужалик-қа раҳбарлик сифатини ошириш ҳисобиға олиш мумкин.

Бошқаришнинг техник воситаларидан фойдатанишнинг ташкилий шакллари жуда хилма-хил: машина-ҳисоблаш бюрolari, машина-ҳисоблаш шахрбчалари, информацион ҳисоблаш марказлари ва нусха қучириш-қунайитириш бюрolari бошқ.ариш техникасидан фойдаланишнинг асосий ташкилий шакллари ҳисобланади.

Корхонаи бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимини (КБАТ) қуллаш энг қалта самара келтиради. КБАТнинг иқтисодий самараси деганда корхонаи бошқ.аришни механизациялаш ва автоматлаштириш бўйича тадбирларни амалға ошириш туфайли эришилган ишлаб чиқариш натижалари тушунилади. КБАТнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш олинган самарани тизимни вужудға келтириш учун сарфланган харажатлар билан таққаролашдан иборат. Иқтисодий самарадорликнинг асосий омиллари қуйидагилар:

ишлаб чиқаришни бошқ.ариш органлари тузилмасини яхшилаш;

қабул қилинаётган бошқ.арув ечимларининг тезкорлигини ошириш;

бошқариш ходимларининг иш вақтини ишлаб чиқариш аҳволини ижодий таҳлил қилиш учун бушатиш;

бошқариш ходимларининг меҳнат шароитларини яхшилаш;

ишлаб чиқаришни бошқаришда оптимал режалаштириш ва илмий асосланган ҳолда олдиндан айтиб бериш имкониятларини таъминлаш.

КБАТнинг самарадорлигини баҳолашда иқтисодий курсаткичлар тизимидан, шу жумладан: корхонада маҳсулот ишлаб чиқаришни купайтириш; ишлаб чиқаришнинг бир меъёрга булишини юксалтириш; унумсиз но-будгарчиликни қисқартириш; цехларда тугатилмаган (ёки АТ КХ.удудидан ишга чиқиб кетмаган автомобиллар сонининг) маҳсулот ҳажмини ва омборлардаги захираларни камайтириш; бошқаришда ва ишлаб чиқаришда банд бўлган ходимларнинг маълум қисмини бушатиб олиш сингари ва бошқа курсаткичлардан фойдаланилади.

Корхонада хизмат курсатиш таннарини камайтиришга, ишлаб чиқариш ҳажмини купайтиришга ва унинг рентабеллигини устиришга олиб келадиган меҳнат унумдорлиги даражасини ошириш КБАТнинг иқтисодий самарадорлиги мезони ҳисобланади.

Бозор муносабати шароитида КБАТ корхона ташкилий тузилишининг зарур таркибий қисми сифатида, ишлаб чиқаришнинг нормал фаолият курсатишини таъминлайдиган объектив зарур восита сифатида майдонга чиқмоқда. Корхоналарга техника тайёргарлиги хизмат, ҳисобчшгак канча зарур бўлса, КБАТ ҳам шунчалик зарурдир. Бундан ташқари, КБАТ корхона маданиятини оширишнинг муҳим шarti ҳисобланади, ходимларнинг профессионал тайёргарлигини ривожлантиришга ёрдам беради, ушбу корхонанинг уз тармоги, умуман миллий хужалиги тизимидаги урнини оширади.

Шундай қилиб, КБАТнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаганда, корхонада уни жорий қилишнинг факт иқтисодий натижаларинигина эмас. балки унинг макрадага мувофиқлигининг бошқа томонларини ҳам ҳисобга олиш керак. Микдор курсаткичлари ёрдамида КБАТни иқтисодий асослашга

келганда эса, КБАТни лойихалаштириш билан боғлиқ. бўлган бирон-бир аниқ, ечимни танлашда, шу жумладан техника воситалари таркиби, тизимини жорий қилиш босқичларининг навбати, ҳал қилинадиган масалаларнинг мазмуни, ишлаб чиқариш тузилмаси ва корхона бошқариш тузилмасини ташкилий қайта қўриш-нинг теранлиги, информацией ва математик таъминлаш ва хоказаларни танлашда алоҳида аҳамиятга эга.

Курсаткичларни ишлаб чиқиш услуги

АТКлар учун ишлаб чиқариш-нинг иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича ишлатиладиган 413 курсаткичлар 22-қизмада келтирилган. Бу етти гуруҳ. курсаткичларнинг ҳар бирининг ўзи бир канча курсаткичлардан иборат.

Хизмат курсатиш корхоналарида юк ва йуловчилар ташилади, ТХК ва ЖТ, транспорт воситаларини сақлаш, автомобиллар ва эҳтиёт қисмларни харид қилиш, назоратли-ташхис ишларини бажариш, тозалаш — ювиш ишларини бажаришдан, яъни умумий хизмат харидининг самарадорлигини ошириш асосий иқтисодий мақсадлардан бири. Бунинг учун фан ва техника ютуқларини, илғор технологияни жорий қилиш, хизмат курсатиш жараёнларини механизациялаш ва автомаглаштириш, моддий, меҳнат ва молия ресурсларини мақсадга мувофиқ. ишла-тиш, бошқариш тизимларини такомиллаштириш, хизмат курсатишни қулай ташкил этиш ва режалаштиришда иқтисодий-математика усуллари, андозалар ва ЭХМларни кенг қўллаш каби омиллардан унумли фойдаланиш зарур. Оқибатда хизмат харидининг иқтисодий самараси

ошади. Албатта, бу умумий услублардир.

Умумий курсаткичларнинг унсурларини ҳисоблаш усуллари

Умумий курсаткичларга хизмат харидининг ўсиш суръати (барча чоратадбир ва омиллар бўйича) бўлиши мумкин: хизмат курсатиш ҳажмининг ўсиш суръати; корхона фаолиятидаги умумий даромад ҳажмининг ўсиш суръати; умумий даромаднинг нисбий ўсиш курсаткичи; асосий хизмат курсатиш жамғармасини режалаштирилган йилдаги нисбий тежами:

меъёрланган айланма жамгарманинг нисбий тежами; моддий сарфларнинг нисбий тежами; асосий фаолиятдаги ишчиларга туладиган иш х,а.к.и жамгар-масининг нисбий тежами; умумий рентабелликнинг уси-ши; меҳ,нат унумдорлиги; меҳ,нат унумдорлиги ва меҳ.-натни асбоб-ускуна билан таъминлашдаги боғлиқлик. Бу курсаткичларни топишда режадаги ёки х.а.к.и.ий харид х.ажми такдосдаш учун қабул қилинган курсаткичга солиштирилади ва фоиз, сум бирликлари билан улчаниши мумкин